

MAGYAR POLITIKAI SZOCZIOLÓGIA.¹

A címet kell elébb kissé magyaráznom.

Politika és szociológia mindezeideig még egymástól igen távol állottak. Sőt az a felfogás uralkodik, hogy a gyakorlati politika a szociológiával nem is járhat egy úton. Mindössze, ha némely gazdasági kérdésekben nyújthat a szociológia a politikának bizonyos elméleti irányokban bővebb tájékozódást.

A dolog valósággal így is van, mindaddig, a míg nincs szociológiai tudomány. Mint a hogy az eddigi tudománynak alig is nevezhető. Inkább csak filozófiának. A vélekedésekből, elméletekből bizonyos szociológiai fogalmak szűrődtek le és azoknak az igazságaiért folyik az eszmecsere a nélkül, hogy bármi fizikai pozitívumok volnának a felől, hogy azok valóban igazságok-e a szó tudományos értelmében?

Mihelyst azonban a szociológia odáig fejlődik, hogy csakugyan tudomány: abban a pillanatban egészen másképp áll a viszony politika és szociológia között. A mihelyst a szociológia tudomány lett, akkor a társadalmi életnek a jelenségeiről, folyamatairól, alakulásairól oly fizikai pozitívumokat kell nyújtania, a melyek már egyebek, mint filozófiai elméletek. Akkor azoknak az alakulásoknak, a melyek a politikai élet révén folynak, oly pozitív törvényszerűségeit kell feltárnia, a

¹ Olvasóink bizonyára emlékeznek még a Társadalomtudományi Társaságban lefolyt amaz érdekes vitára, melyben Méray úr organikus szociológiája sok oldalról oly heves támadásokban részesült. Méray úr azon a véleményen volt, hogy ezek az elméleti diskussziók meddők. Rendszere egyedüli tűzpróbáját a jövő tényeiben látta. Jelen tanulmányával — melyben a jövő alakulását rendszere alapján a részletekben is meg-rajzolja — maga ajánlja fel e tűzpróbát. Természetesen szívesen közöljük a különben is igen szellemes és eszmegejlesztő munkát, mely az említett vitának fontos kiegészítése.

Szerk.

melyek elől a politika többé ki nem térhet. Sőt csakis az a tudományos szociológia, a mely azon pozitív törvényeket nyújtja, a melyek alakulási törvényei a jelenleg folyó politikai alakulásoknak is. Illetőleg tudományos pozitivitással kell meghatározni tudni, hogy a jelenlegi politikai dolgok mikor, minő ponton és milyen alakulásokat hoznak létre. Azaz: csak az a pozitív szociológia, a mely megmondja, hogy a politika a saját önön törvényszerű rendjében így és így fog alakulni.

Végre is, az a végcélja a szociológiai tudománynak, hogy mindazon folyamatoknak, a melyek a társadalomban nyilvánulnak, a természetét, az alakulását és azt, hogy mi alakul belőlük, meghatározza. Azaz: a jövőnk ne legyen ismeretlen valami, hanem tudjuk, hogy mi felé haladunk.

Így a szociológia a filozófiai elmélekedések teréről a pozitív realitás körébe fog terelődni. Így a szociológia az általános elméleti igazságokért való filozofikus küzdelme helyett arra fog irányulni, hogy bizonyos helyi folyamatokat megvizsgáljon és meghatározzon. Azaz, az általános szociológiai igazságok helyett egy-egy társadalmi összefüggő életnek a speciális folyamatait tudományos módszerrel megállapítsa. Így például Magyarországot. A magyar állami életben folyó alakulását. Meghatározza, hogy ezek a folyamatok, a melyek itt végbe mennek, ilyen természetűek, ilyen a lefolyásuk törvényszerűsége, így és így fognak megtörténni. És ez már politika.

A midőn a szociológia egy-egy állam politikai folyamatainak a tudományos meghatározását műveli: politikai szociológia. Es így lesz államról-államra külön politikai szociológia. Így magyar politikai szociológia ez a tanulmány.

E sorok írója épen a politikának a tudatlanságból tudományos alapra való áthelyezésével foglalkozott. Az emberek társas együttélésének fiziológiáját, élettörvényeit vezette le összefüggésök rendjében.¹ Ez vagy abszurd, vagy helyes. Ha abszurd, utoléri a leírt ostobaságok sorsa. Ha azonban helyes, úgy felfordítása annak az egész politikai bölcseségnek, a hogy ma mennek az emberek a jövő elé. És ez már fontos dolog. Mert akkor ez a tudomány lesz a társas szerveződés, az állami élet további útmutatója.

Mint minden meglóditása az emberek megszokott eszejárásának, eszme körének: úgy ez is természetesen mindenféle

¹ Méray: Der Kommende Tag. Sociologie I. Teil: Genesis, II. Teil Politik. Magyarul Politzer Zsigmond kiadásában fog megjelenni.

támadásoknak lesz kitéve. Ezekkel nem szándékozom törődni. Én azonban a legkeményebb kritikának megyek magam elejébe. És pedig azzal, hogy azokon indulva, a miket az én politikai tudásomképen fejtettem ki: meghatározom a politikai események bekövetkezendő rendjét. Így kérlelhetetlen logikának az ítélete elé megyek. Ha nem következnek be azok, úgy ostobaságot beszéltem, nevetségessé tettem magamat. De ha bekövetkeznek, úgy ostobaság volt minden támadás.

Annak az új tudománynak, a melyet emberi tudásunk birodalmába akarok vonni, szüksége van erre a kritériumra. Nyomról-nyomra szándékozom ezeket a kritériumokat mindenütt felkeresni. Symptomatologiailag Magyarország jövő politikai alakulása a legbonyolultabb és a legérdekesebb dolgok egyike. Ezt szándékozom tisztán tudományos módszerrel megállapítani.

Soha nem lesz jobban szükség arra, hogy tudjuk mi történik velünk a világ eseményeinek közepette, mint a közvetlen következendő időkben. Az események jönni fognak, azokat nem mi vezéreljük. Azonban a mi értelmünk működésétől függ az, hogy a mi események bekövetkeznek, azok mennyire találnak bennünket készen, azoknak megfelelően. Mert ha nem vagyunk készen, akkor az átalakulás súlyos krízisei és fájdalmai jönnek reánk; míg ha készen vagyunk, ha értelmünk átalakult már a bekövetkezendő dolgok számára, úgy megváltás, szabadulás egy romokba dülő, hitelét vesztett politikai életből.

És a mikor valaki a bekövetkezendő válságok között irányt mutat, ily nagy, fontos országok életébe vágó dolgokban, akkor szükséges, hogy a legsúlyosabb bíráló alá essék az útmutatása. Mint mondtam, annál súlyosabb bíráló nincs, mint ha megállapítom a bekövetkezendőket. Ha igazat mondtam, nincs az a hatalom, a mely ennek a politikának útját állja, és az emberek e szerint fognak gondolkodni.

A jövő politikája: a jövőendő megállapítása.

A miket itt kifejtendő vagyok, azok kisebb-nagyobb megbotránkozást fognak kelteni több tekintetben, mindazokban az elmékben, a melyek nincsenek arra eléggé berendezve, hogy a dolgokat a tudománynak a száraz módszerével, a maguk kihámozott fizikai valójuk szerint lássák, hanem bizonyos szubjektív meggyőződöttségük szerint. Az érzelmekhez pl. úgy hozzáforrott a nemzet jövőjében való hit, hogy nem is tudnak az emberek másképp gondolkodni, mint hogy az ezer éves múlt után a magyarságnak a következő ezredévéért kell küzdenie. Gyerek-

korunk óta soha más beszédet nem hallottunk a nemzetről, mint az ő dicsőségét, hatalmas államalkotó erejét magasztalni és hogy apáink nemzeti művét hogy kell fenntartani, jövőnkben, istenben, és alkotmányunkban bízva. Aztán, szállóige, hogy mi politikai nemzet vagyunk. Fiatalságunk a politikai lelkesedések közt folyt le. Természetes, hogy ma így hiába kopog valaki a politika nyitott kapuján azzal, hogy kérem, a nemzet egy újabb ezeréve helyett most egész más dolgok következnek. A mai nemzedék érzelmei láznak fel ez ellen. Gondolkodás nélkül. Az ember végre is nem tagadhatja meg gyermekora első lelkesedéseit; ifjúsága ambícióinak eszményeit; egy egész élet földi hitvallását. Magától értetődik, hogy ezek a lapok nem is azért íródtak.

Az érzelmi mozzanatokon kívül másrészt ott vannak az értelmiek. A teljes tudatlanság a felől, hogy tulajdonképpen micsoda is az, a mi Magyarország történetével történt, történik, és merre felé halad mindez. A tudatlanság ne a kicsinylő, lenéző értelemben legyen mondva, mert hiszen tagadhatlan, hogy épen az utolsó félévszázad alatt, a mi történt Magyarországon, ahhoz jelentékeny értelmi erők voltak szükségesek. Hanem tudatlanság egyszerűen abban az értelemben, hogy mindezideig fogalmuk sem volt az embereknek, hogy mi történik tulajdonképpen akkor, micsoda történelmi folyamat megyén végbe, minő természetű dolog, micsoda törvényszerűsége folyik az eseményeknek, a midőn politika folyik. Hogy e felől teljes tudatlanságban voltak az emberek, az természetes dolog, épúgy, mint a hogy természetes dolog, hogy tudatlanságban voltak a fiziológiai élet természete felől, mindaddig a míg a fiziológiai élet rendje fel nem ismertetett. Addig csak hiedelmek voltak az élet ilyen vagy olyan természetéről, de tudni csak azóta tudjuk minő természetű folyamatok mennek benne végbe, a mióta az élet fiziológiai törvényeinek az összefüggő rendjét ismerjük, így a politikában is ma még csak hiedelmek vannak. Annak a társadalmi életnek, a mely a nemzeti élet képében nyilvánul, a törvényeit az emberek még nem ismerik, és így a dolgoknak a saját rendje felől nincsenek ismereteik, hanem csak azon hiedelmek szerint ítélik meg az események folyását, a melyeknek a forrása mindenféle előítélet. Apáink úgy hitték, úgy tudták, higyjük mi is azonképen.

Az ilyen hiedelmekkel is szembezállani teljesen czéltalan dolog. Az emberek eszejárása nem olyan, hogy máról holnapra

csak követni is tudná az összefüggéseknek bizonyos új rendjét. Giordano Brunot is inkább felégették. Korántsem gonosz indulatból, szándékos tudatlanságból, hanem teljes jóhiszeműséggel. Pedig csak olyat mondott, a mit a következő nemzedék már természetesnek talált. Nem, nézetváltozásokra ilyen nagy dolgokban csak egy új nemzedék képes; ilyen nagy dolgokban mint a minő az emberek nagy társas együttélésének olyan arányú dolga, mint a nemzeti politika.

Nincs ezeknek a lapoknak így semmi aktuális célja.

A miért íródtak, oka tisztán egy tudományos dolognak a kísérleti ellenőrzése, egy tudományos módszernek az igazolása vagy megdöntése.

I.

Fiziológiámban levezettem azon általános életfolyamatokat, a melyek szerint a mi európai kultúránkban a nemzetpolitikai dolgok folynak.

Alapjai a következők voltak:

Azon összefüggés, a hogy mi emberek együtt élünk, fiziológiai természetű összefüggés. Ugyanazon élettani törvények nyilvánulnak meg abban, a hogy mi belőlünk alakulnak a társadalomtestek, egy-egy kultúra, mint a melyek szerint a sejtekből alakul az állati test. Ugyanazon törvények, csak magasabb ritmuson. Kulturtermékeink, vagyunk ugyanolyan fizikai viszonylatokban van hozzánk, mint a sejteknek protoplasmái a sejt magvához. Itt is, ott is ezen protoplasmatikus anyagok, illetve kulturanyagok cserefolyamataiból, anyagcseréiből támadnak azok az anyagi kapcsolatok, a melyek az alkotó egységeket közös, együttes testi folyamatokba kötik. Egy ritmussal magasabb fokú élet az emberekből egybealakult összefüggő élet, fokozottabb fizikai míveletekkel él az ember mint a sejt, fokozottabb mozgási képességekkel. Azonban azon fejlődési magas fokokhoz képest, a melyek az állati szervezetek fejlődése során előállottak, kulturtesti fejlettségünk még igen alacsony kezdő fokain van. Megfelel annak, a hol az a határvonal ismerhető fel az állati szervezetek keletkezésében, hogy a szaporodás már nem egyszerű oszlás útján áll elő, — mint a hogy a kezdetleges kultúrákból, a vadak, félvadakéból még így állanak elő az újak — hanem már kezdődik a szaporodásnak azon magasabb rendje, hogy egy anyaszervezetben magában folyik az utódnak a megképződése, mint a hogy az újabb kultúrák,

még alig néhány, már így keletkeztek: egy korábbi civilizációban magában ment végbe egy újnak a megszületése. Ennek a fejlődési sornak még az elején vagyunk.

A mi mai kulturéletünk, mai civilizációnk keletkezése a görög, úgynevezett klasszikus korra esik. Ekkor állott elő az életnek azon új tulajdonsága, hogy az emberek új, magasabb rendű képességek szerint kezdtek kulturtesti összefüggést kiképezni. Magasabb rendűek szerint, mint a minők a korábbiakban nyilvánulnak, a hol a vagyonokat elragadó funkciókból, erre való képességekből, hadakozó miveletekből szerveződött a kulturalkulás. Most e helyett az emberek egybeszerveződése, összműködésük rendje más tulajdonságaik, más életműködésük szerint kezdett alakulni. Protoplasmáik kölcsönös értékei szerint: azaz kulturtermékeik, produktív értékeik szerint. Spárta a régi görög kulturszakasz utolsó típusa és Athén, Korinth, Alexandria az új típus* Ennek az új típusnak a kulturszövege: a produktív kulturszövet, növekedett és terjedt szét a középtenger mellékén, ebből lett az a hatalmas kozmopolita kultúra, a melynek központi szerve később a caesari Róma lett. Az új kultúra alakulásában az egyének többé nem militáris miveletek szerint igazodtak egymáshoz, nem militáris értékeik szerint szerveződtek, hanem a kulturanyagok produkciója, forgatása és ezek viszonyos értéke szerint. Szóval ez kulturproduktív természetű szövetnek indult, a régi militáris értékek szerint való alakulás helyett.

Ez a produktív, többé nem militáris életműködésű kultúra óriási fellendüléssel virágzott. Ennek a hatalmas kulturéletnek a központja, fénypontja lett a caesari Róma. A mint azonban Róma központi szervvé képződött ki, akkor a kulturtest organizmusában egy súlyos megbetegedés állott elő. Egy pathológiai állapot, az anyagcserének egy kóros fennakadása, azoknak az anyagcserefolyamatoknak, a melyek az organizmusban folytak, azoknak a ki nem egyenlítődése a központi szervben, ennek folytán pedig az az állapot, hogy a központi szerv olyan keringést hozott a testbe, a mely annak többé meg nem felelt. Ennek a pathológiáját, a megbetegedés anyagi folyamatait fizioológiám kimerítően tárgyalja, kórképeit részletesen kimutatja és diagnózisát meghatározza.

Abból, hogy a központi szerv nem tudott — bizonyos egészen meghatározható anyagi okokból — akként megalakulni, hogy a kulturtestnek, a melyet a római caesari birodalom egybefogott, megfeleljen: eredt a megbetegedés. Központi

funkciók azonban már keletkeztek Rómában. De ezek így tökéletlenül képződtek ki. A fiziológiában ismerjük azon esetet, hogy a midőn valamely kiképződés nem tud teljes megalakulásáig jutni, akkor a korábbi élettípusok alakja áll elő: azaz visszaütés (Rückschlag). így történt, hogy Róma nem tudván az egész új kulturszövetben folyó kulturproduktív folyamatoknak, ugyancsak kulturproduktív folyamatokra kiképződött szervévé lenni: visszaüött a militáris típusra. így lett a már kulturproduktivitási folyamatokra egybealakult kulturtestnek olyan központi szerve, a mely militáris folyamatok szerint működött. A kulturproauktivitás rendje alakult szervezetnek: újra caesari militáris gócza. Az eredmény: hogy a kulturproduktív folyamatok az egész kulturtestben megbénultak. Bekövetkezett a kereszténység, a kulturanyagi folyamatoknak, az anyagi, vagyoni dolgoknak, a produktív munkának a negációja, atropiája. Produktív életcélok helyett aszkétizmus. A folyománya: a kulturélettevékenység, a kiképződött, már hatalmas produktív életműködések kifejtő kultúra azon teljes megbénulása, a mely a középkorral következett be. Mindezekre nézve bővebben itt csak a fiziológiámra utalhatok.

Ennek a betegségnek a lefolyását tárom fel akkép, hogy egy általános megbetegedése állván be a kulturtestnek, — az anyagcseréje szünetelvén; — az történik, a mi a testi hasonló állapotoknál, t. i. először az élet legújabb keletkezésű képletei bénulnak meg, és az élet redukálódik az ősből keletkezésű szervezeti képletekre. Azok tartják fenn az életet. A primordialisabb életműködések.

Így redukálódik a római caesari birodalom elébb a közvetlen korábbi primordiumára a görög és a latin képletre, a keleti és nyugoti császárságra. A keleti császárság képlete, a régi görög kultúra már sokáig volt egy egységes alakulat a római birodalmi alakulás előtt. Ott ezen primordium még sokáig is egységes maradt. Ép így az egyiptomi. Ellenben a nyugati félen még igen közel estek a latin, aztán az etruszk tartományok rétegei. Ott ilyen primordialis alakokra hamar tovább folyt az egykori összműködés szétesése. Ahány primordium, annyi redukált caesari test iparkodott keletkezni. Galliában, Ibériában a római Kulturréteg alatt szélesebb, terjedelmesebb, régibb népösszefüggések képleteit fedte a felsőnek a megbénulása. Germániában azonban már közvetlen az őállapotot, quasi törzrendszer, főnökeikkel. És itt egészen ezekre a képletekre, ezekre a

primordiumokra redukálódott a kulturtesti életműködés, a ritterek, burgherek, e redukált apró caesari típusáig, redukálódva maga az élet is az őskor brutalitásaira. Ennek a primordialis rendszernek megfelelőleg látjuk az egész egykori római caesari birodalom szétesését. Összetartozását csak a keresztény vallás tartotta még fenn, a mely vallással éltük át a legsúlyosabb krízisét a kulturtesti megbetegedésnek.

Az egykori kozmopolita hatalmas, egységes kultúrából így lettek a belőle redukálódott nemzetek a mai értelemben. Ahány primordium, annyi nemzet. A legkisebb burgherr primordiuma is a »haza« földje volt a másik burgherr földjével szemben és a hazájához s caesarjához való hűséggel gyilkolta egyik a másikat.

És mi? Magyarország? Az egykori Pannónia?

Mi a népvándorláshoz tartozunk.

Velünk mint a többiekkel, egy idegen, igen kezdetleges félvad kultúra vetette magát rá a római kultúra egy darabjára. Erre a megbénult, életműködéseiben primordiumaira redukált testre.

Az a népréteg, a mely a római kultúra ezen gyér szövvénye alatt feküdt, kulturális ellenállást nem tudott gyakorolni. Nem úgy mint a római birodalmi test egyéb, erősebb képződésű részeiben, mint a germán földön és Itáliában, a hol a kulturális ellenállás mind visszavetette a rárohant idegen kulturtesteket. A kulturális ellenállás: mert a hadverő népeket, mégis mind visszavetette a magasabb rendű szerveződési képesség, a mely épen a magasabb kultúrák fölénye. Ennek a dolognak a természetét legvilágosabban látjuk a mohamedán betörés képében. A mohamedán kultúra akkor tört be a keleti császárság földjére, a midőn ez már teljes bénultságban volt. A mohamedán hozott magával olyan arabs kultúrát, a mely ekkor magasabb fokon állott, mint az a római, a mely akkor még itt élt ebben a bénult, primordialis fázisban. Az a kultúra félre is nyomta a római-bizanczit (orosz területre). Az ősmagyar kultúra azonban oly alacsony volt, hogy hasonló szerepe nem lehetett.

Csak annak az itt, Pannoniában, a római kultúrának még alig szétterjedt gyér szövete alatt fekvő primordialis népalakulatnak a rétegét változtathatta meg. A mint aztán a bénultság legsúlyosabb krízisei engedtek — a minek lefolyására rátérünk — a mint a római kulturszövet csak egy kissé is éledni kezdett a bénultságából, és így indultak meg az egymás iránt való hatá-

sok a primitív ősi magyar kultúra és a római kultúraszövet között: amaz el is pusztait mihamar. Minden alsóbb primordium, a magyar, a szláv és egyéb primitív itt feküdt népeké fölélt kialakult a római eredetű kultúra, a mely ismét egységessé fogta őket össze: megalakult a római keresztény egységes új Pannónia: Magyarország.

Mi magyarok frissen mentünk keresztül ugyanazon természetű kulturfolyamatokon, a melyeken a többi, korábban itt feküdt népek, néhány század előtt mentek keresztül, t. i. a magasabb rendű római kultúra átalakító hatásán. Ezeket vehemensebben szőtte felül a római kultúra, hirtelenebbül bontotta meg az ő kultúrájukat, légiók végezték a római kultúra munkáját. Fölöttünk lassan szövődött a római kultúra rétege, papok hozták a légiók helyett és már oly szövözeteteken, a melyek egyszer itt éltek, itt nyomokat, maradványokat hagytak és csak újra felelevenedtek. Fiziológiailag végül az eredmény ugyanaz.

A többi primordialis népek között a magyar volt a legépebb, ezt még nem bénította volt meg a római kultúra és nem érintették ama zavarodások sem, a melyek a római kultúra benuulásainál fogva az itt feküdt primordiumokra is kihattottak: így a magyar rétegben talált az új Pannónia legtöbb életerőt, ez lett a vezetője a későbbi folyamatoknak.

Ez röviden a magyarság helyzete a népvándorlás ideje alatt. Ennek annyiból van fontossága, hogy a magyarság egész későbbi viszonya a nyugati kultúrákhoz ezzel fog összefüggeni és a római eredetű európai kultúrában ezen eredendő természetünk szerint látjuk majd későbbi szerepünket.

Az európai kultúrát ott hagytuk el, a mint a középkorban végső primordiumaira redukálódott és ezzel a legredukáltabb nemzeti alakulatok keletkeztek, a melyeknek a legszűkebb típusa, a középkori várúr, az ősprimordiumra redukált caesar. Ugyanaz a helyzete fiziológiailag mint a caesaré: körülte produktivitás, kulturmunka — bár igen megbénultan — ő pedig ezeket militáris funkciókkal tartja, absorbeálja össze, a nélkül, hogy részese volna a produktív életfolyamatoknak.

Fiziológiámban levezettem azon csodálatosan szép folyamatot, hogy mint áll be egyszerre a fordulat ebben a végsőkéig sulyosodott kulturális kórállapotban. A kulturtest utolsó rezervál is elfogy. Elfogyasztja a kór, a kulturproduktíván alakult szövettől idegen militáris pusztítás. Nem volt tovább mit fogyasztani és a kórt éltető góczok, a lovagok kiéheztek.

A produktív egyének is. És ez a forduló pont. Ebben a pillanatban a kiéhezett, elszegényedett, a kulturmunkát magukhoz ragadó militáris műveletekre tovább képtelen lovagok elvesztették virulenciájukat. Nem tudván tovább táplálkozni, életképtelenek lettek. Ugyanebben a pillanatban azonban a kulturproduktívek funkcióit a lovagok nem tudván tovább központosítani: fokozottabb életképességűek lettek. És ez a fordulat. A legprimordiálisabb góczok, a lovagi góczok kiestek a produktív szövetből és a produktív egyének közt megindultak saját közvetlen anyagcseréik, közvetlen produktív folyamataik. Ezek kezdtek szerveződni a lovagi góczok elkerülésével. És erősödtek, gyarapodtak, szövetük növekedett: a legalsóbb primordiális caesari góczok militáris természetű műveleteikkel, a visszaütés kórját hordozó természetükkel kiküszöbölődtek és fölöttük elkezdődött az új, modern produktív kultúra szövete szövődni, a melyből mai világunk nőtt ki.

Levezettem, hogy ez a kiküszöbölődési folyamat miként haladt. Hogy t. i. amint a legalsóbb primordiumok így ismét egységes, a legalsóbb primordialis caesari góczok által többé nem cenzalizált productiv folyamatokba szövődtek: így egy magasabb rendű, terjedelmesebb együttműködés, egység állott helyre. Ez pedig egy következő, magasabb primordiális fokú egység. Az apróbb lovagok helyett most egy terjedtebb gócz fogta össze egységes műveletekbe az egyéneket. Terjedtebb nemzeti egység. Apróbb dinasztiák. De már egy primordiális fokkal magasabb Caesarok. Mind a szerint, a hogy a római kultúrteleg alatt egy-egy már szélesebb primordium feküdt. Egy-egy ethnikai kör az ősi csoportosulásokból. Most grófságok, kisebb fejedelemségek.

A produktív működések azonban mind tovább szövődtek. Mind magasabb, terjedtebb primordiumok között szövődtek egybe. A kulturproduktív élet ezek közt mind azonosabb lett, mind egységesebb. A góczok közül egyik legerősebben központosította a kultúrélet folyamatait ezek között. És ez lett köztük a központ, ennek a caesari gócza központosította a többiekből a műveleteket egy magasabb központba. Így küszöbölődött ki a caesari primordiumoknak a működése egy további magasabb primordiumra. A grófságok, kisebb fejedelemségek megszűntek és támadtak a nagyobb caesari központok, a nagyobb nemzeti egységek. Herczegségek, nagyherczegségek, királyságok fokról-fokra.

Ezeknek az alakulásoknak a legteljesebb képét a germán földön találjuk, a hol a primordiumokra való redukálódás a legteljesebb, a legősibb típusokra, a törzsi típusokig visszaeső volt. A német császár ezek fölött úgyszólván csak a római caesari hagyomány fentartója, a legerősebb az apróbb Caesarok között, de a kik mindig csak mint elkülönült primordiumok viselkedtek vele szemben — mindaddig, a míg a kulturszöveti egység, a kulturproduktivitás egységes összefüggése ki nem képződött valamennyi között, a legújabb időkig. A német császár ma már nem is az egykori római császár, hanem a valamennyi többi primordialis caesari góczokat, német fejedelmeket a kulturszövetből kiküszöbölő végső caesari központ. — Itáliában az etruszk telep-körök voltak a primordialis alakulások, majd a latin tartományi képletek: ott az ezen típusoknak megfelelő herczegségek küszöbölődtek ki az olasz királyság megalakulásáig. — A gall földön terjedtebb népegységek voltak a római réteg alatt, ott aránylag leghamarabb alakult meg a francia egység. A britt szigetekre részben a gall, részben a germán kulturszövetképződés hatott át; annak a primordialis alakulási típusa átmenet a kettő között.

Abból eredőleg, hogy a germán földön a primordialis átalakulás a legmélyebb, leggyökeresebb volt, azt mutatom ki fiziológiámban, hogy ennélfogva az ott kiképződött új kulturszövetnek is a legproduktívabbá kell válnia, annak a leg-tömörebbnek kell lennie, a legintenzívebb életműködések kifejlődésének ott a helye, és főleg: hogy a további alakulások — most már nem az egykori római központra — hanem ide gravitálnak. A további kulturális egység központosulása ide irányul.

A germán kulturszövet kifejlődése egy-egy primordialis fokkal hátrább maradt, mint az olasz; ott hamarabb képződött ki a renaissance, az új kultúra. Mert a német alakulás egy primordialis fokkal mélyebbről növekedik elő, mélyebb ősi formációk rétegéig nyúlik vissza a regenerálódás. De utóbb, ha egy fejlettségi fokkal megkésve is, annál erősebb lesz. — A gall primordiumoktól a francia új kultúra egységes szövetéig is rövidebb az út, mint a germán ősfomációktól ezeknek az egysége kialakulásáig. Ezért a francia új kultúra hamarabb is fejlődik ki, mint a német. Az angol, a francia és a német típus között áll; valamivel később fejlődik ki, mint a francia, de tömörebb, produktívabb is lesz. Most pedig a német kultúra

növekedésének a rohama folyik. Egy lépéssel később indult meg, de annál intenzívebb fejlődési erővel.

A német caesari központ felé irányul a kulturtesti egységnek a végső egységes caesari góczképződése.

Hogy ez ma mely stádiumban van, arra nézve kimutatom fiziológiámban még a következőket: Az az új kulturszövet, a mely a renaissance óta mind feljebb szorítva a primordialis góczokat, mind tovább nőtt: ma már a teljes hajdani egységesség küszöbén van. A kulturműködések az egész európai kultúrában már-már teljesen egységesek. Ez azt bizonyítja, hogy immár a mai nemzetiségi keretek az utolsó nemzeti primordiumok és fölöttük ép úgy összeszövődik az új kulturszövet egysége, mint a korábbi frázisokban az alsóbb primordiumok fölött.

Az új szövetben már él a kozmopolita, internacionális egység eleven működése. A kulturszövetnek ilyen irányú tömörülése, életműködése épen a kulturproduktív egyének, a munkások nemzetközi szerveződésében már cselekvő alakját érte el. Ezeknek a politikai iránya ma már szemben áll a caesari államszervezettel, mindenütt és egységes természetűen.

Kimutattam, hogy miként halad ez a caesarismust elborító működés fokról-fokra az utolsó caesari primordialis góczok felé. Miként végez minden nemzedék egy-egy munkaszakaszt ebben az előrehaladásban. Miként fogta körül a szociáldemokrácia előbb a tőkét, mint a caesari struktúrának a produktív szövetbe nyúló abszorbeáló szerveit. A következő nemzedék mint haladt tovább a caesari állam mozzató, funkcióit végrehajtó csomópontjaira, mint szerveződött az adminisztratív orgánumok körül. Ismét egy következő nemzedék már a caesari struktúrának az összetartó rendszerébe rakódott le, a politikai struktúrába; politikai, törvényhozási párt lett a szociáldemokrácia. Már most a politikai struktúra, a mozzató rendszer, a törvényhozó szerkezet és a caesari gócz között még csak egyetlen utolsó szerkezeti rész van: a militáris szerkezet. Egyetlen nemzedék sem él czéltalanul a testben: így a következő nemzedék számára a caesari testben egyéb munka a caesari gócz felé haladásban nem marad, mint a militáris szervezetben is lerakodni, abban is a caesari gócz ellen való tendenciákat érvényesíteni. És így a következő nemzedék már eléri a caesari góczokat közvetlenül. És megtámadva a militáris szerkezet működő képességét a caesari góczok elvesztik végső szervi

összefüggésüket az új kulturszövet, — a produktív kulturtesttel.

Egyetlen nemzedék munkája van még hátra abban a megingathatlan, feltartóztatlan szerves folyamatban, a mely primodiumról primodiumra haladva az egységes civilizációnk mind teljesebben újra kialakuló egysége felé vezet. A folyamat ez utolsó szakaszában inognak meg az utolsó nemzeti állami primordiumok. És ismét csak annak kell történnie a mi az előtt történt, hogy t. i. ezek is egy magasabb egységes primordiumra központosulnak. A caesari militáris államok szervezétének a megrendülésével (a francia köztársaság is csak az, mindössze a caesari góczot nem dinasztia foglalja el, de a funkciók, a szerkezet ugyanaz) a konzerváló elemeknek a a szocializmussal szemben csak a legerősebb caesari hatalom védelme marad, s önként ott keresnek menekvést a régi állami szerkezet megbontása, szétrombolása ellen.

Ebben a pillanatban azonban már egységes az új kulturtesti szövet a maga teljes egészében. Az egykori szervezeti betegség, a caesari militarizmus az utolsó góczig kiküszöbölődött, és a kulturproduktivitás egységes civilizatorius teste lefedte újból valamennyi primordiumot. Egységes természete a szövetnek magának a szövetnek kiküszöbölő folyamataiból alakult ki, primodiumról primodiumra kiszorítván a tőle idegen természetű, a nem kulturproduktivitásból eredt, hanem csak kóros visszaütés képletéből fennmaradt militárisan központosító caesari műveleteket.

Abban a pillanatban, a midőn az utolsó caesari góczra redukálódnak a caesari militáris állami műveletek, kész az új civilizáció testi kifejlődése is. Abban a pillanatban az utolsó caesari gócz életföltétele is megszűnt ebben a testben. Militáris szerkezete ebben már nem működik. Produktivitást elvonni, magához ragadni többé nem tud; a produktív műveletek tőle idegen műveletek: nem talál tovább táplálást, kiesik az egységes kulturproduktív szövetű testből.

Ezen folyamatokból, a melyeket itt röviden vázoltam, állapítottam meg fiziológiámban, hogy az utolsó caesar a német caesar és egyetlen további nemzedék multán, húsz-huszonöt év lefolyásával, az utolsó caesar is kiküszöbölődik.

II.

Ebben a fiziológiai folyamatban kell megállapítanom Magyarország szerepét és a bekövetkezendő eseményeknek kell igazolniok fiziológiám helyességét, vagy nevetségessé tenni egy súlyos ostobaságot.

Magyarország ezer év óta egységes alakulat maradt; itt nem voltak további primordiumok, a melyeknek egységessé kellett volna még válniok. A magyar állami, nemzeti alakulás már befödte a korábbiakat.

Velünk azon római keresztény kultúrával, a mely itt velünk kelt újra életre, a középkori szövetelet terjedt el. Befödte velünk azon római eredetű kulturszövet, a feudális rendszerű világ.

Azok a feudális képletek azonban itt a mi földünkön nem jelentettek egyszersmind fejlődési fokozatokat, mert azok itt nem voltak primordiumok. Így Magyarország kultúrája nem is ment keresztül azon fejlődési fokozatokon, a melyek a nyugaton a lovagi, várúri és kisebb dinasztiai primordiális területein keletkeztek. Ezen kulturfejlődéstől elmaradtunk és a magasabb rendű kultúra hatásait, anyagait, produktumait mindig a nyugati kultúráktól kaptuk, mi magunk nem vettünk részt a keletkezésében.

Egy időpont azonban a nyugoti fejlődésben, átalakulásban bekövetkezett, a midőn Magyarországra nézve sajátságosan kedvező állapotok állottak be. Ugyanis a mint nyugaton a primordiális fejlődés már oda irányult, hogy hasonló egységű államtestek álljanak elő, hasonló formációk, mint a minő Magyarország, primordiumainak híjján, már eddig is volt és a midőn az annak megfelelő kulturfejlettségi típus hozzánk is átszármaszott: ez a típus, ez a kulturfok itt egyszerre rendkívül kedvező szövetre talált és egyszerre rohamos kulturlendület-állott be nálunk. Ennek a fénykora Mátyás király időszaka. Itt szövetszerkezetünknel fogva mintegy kész morfológiai képleteket alkottunk arra, hogy épen az a kulturfejlettség, a mely a nyugati már magasabb caesari góczok, tehát fokozatra nézve már a mi királyi góczunkhoz közelállóak körül kiképződött, lerakodj ék. Sőt a fejlődés ezen szakaszában a nyugati állam-szerveződés fölött is némi előnyt nyerhettünk, itt már kész alakulatban feküdvén az a szervezet, a mely nyugaton még csak

szerveződött. Így az államszervezetünk életének a fénykora is ebbe az időszakba esett.

Hanem tovább ismét elmaradtunk a nyugoti primordiális fokozatok fejlődésétől. Most már Magyarország is mint épen olyan primordium feküdt a többi között, mint a minőkké azok kialakultak. Csakhogy míg azok egymáshoz közel eredetű primordiumok voltak: mi magyarok idegen eredetűek voltunk tőlük. Míg azok között nyomban megindult a kultur-produktivitás további egységes egybeszövődésének a folyamata, a mely nemzedékről-nemzedékre tömörebb kulturerőket ébresztett életre, minálunk a szövetfejlődésnek ez a folyamata nem haladhatott. Azok egymáshoz eredetök szerint közel állottak, sőt valaha már egységesek voltak és így az együtt való tovább fejlődés föltételei meg voltak bennök. Míg mi ezektől távol állva, további kultur-fejlődésünk ismét fennakadt.

Azonban mind e primordiumokban már az élettendencia az volt, hogy egységessé alakulásuk tovább folyjon. De azokhoz való kapcsolódás felé gravitált a mi primordiumunk is. Ettől az időtől kezdődik kapcsolódásunk a nyugathoz. Részt venni azokban a folyamatokban, azokban a fejlődési processzusokban a melyek a nyugaton folytak, az imént említett okoknál fogva nem tudtunk, vagy csak igen lanyhán, hátramaradottan. Ugyanaz a viszonyosság, mint a minő azok között fejlődésszerűen keletkezett: köztünk és a nyugati államok között nem állhatott elő. így nem is kulturszövet és kulturszövet között állott elő a gravitálódás; nem olyan gravitálódás volt ez, mint a nyugaton a kulturszövetek további ismét magasabb kulturális egységé váló törekvése. Azonban oda gravitálnunk mégis kellett, különben mind távolodunk és végül elszakadunk az európai kultúrától, a mi ellen viszont maga a kulturtest, a melynek egyik primordiális részét már képeztük, reagált. Az odatartozandóságunkat a kereszténységünk kötötte. A római keresztény kultúrába tartoztunk már. Magunk is így reagáltunk a török kultúra ellen és így kötött a nyugati kultúra, hogy oda ne szakadjunk. Kulturszöveti gravitálódás híjján azonban csak a caesari gócnál fogva gravitálhattunk a nyugat összefüggéseibe. Ebben van fiziológiai nyitja politikai gravitálódásunknak a legközelebbi nyugati góczhoz, a Habsburgokhoz való gravitálódásunknak, a Habsburgok magyar királyságának.

A nyugati kulturfejlődéstől bár elmaradtunk, bár kulturszövetünk tőle távolabb állott, semhogy ugyanolyan produktív

folyamatokból erősödjünk, mint ama primordiumok az egymásközt mindjobban terjedő produktív összeköttetésekből: minékünk mégis egy irányban nagy erőnk volt azokkal szemben. T. i. mialatt a nyugaton a legalsóbb primordiumokból szerveződött össze egy-egy magasabb nemzetiségi egység: az alatt a mi nemzetünknek, a melynek nem voltak olyan primordiumai, csak az ő maga, már korai időktől fogva egységes szerkezete, államalkotó szerkezete gyarapodott, erősödött. így a mi állami életünk, nemzeti összetartásunk szerkezete mindvégig szerfelett erős volt, erősen kiképződött, fejlett nemzetpolitikai szervezet lett. Innen a nagy politikai ellenállási erőnk. Állami egységünket rendkívül szívósan tudtuk fenntartani. Erős politikai erejű nemzet lettünk. Ez csak a caesari, azaz nálunk királyi góczánál fogva kapcsolódhatott a nyugathoz, de önálló államszerkezetének megbontása nélkül politikai teljes egységében.

A nyugati alakulásokban ismét egy új fejlődési szakasz következett be. Azaz azon időpont, a midőn már a kulturtesti teljes egység, azonosság kezdett érvényesülni. A midőn a nemzeti primordiumok felett már egységes természetű kulturfolyamatok kezdtek egybeszövődni, nemzeti határokat áttörve, nemzetközi kulturforgalmat hozván magukkal. Nemzetközi anyagcsereviszonyok kezdik mozgatni a produktív kulturélet tevékenységeit. Az egységes civilizatorius élet vérkeringése kezdett alakulni. Általános európai áramlatok hullámzottak végig a nemzeti primordiumok fölött. Ugyanazon természetű izgalmai az egész európai civilizációnak. A kulturtesti egység általános élettörekvése nyiladozott.

Mi, Magyarország, mindaddig, míg primordialis fejlődési folyamatok folytak a többi nemzeti primordiumokban, mindaddig a mi fejlődésünk, az előbb kifejtett okoknál fogva, izolált maradt, hátramaradt. Most azonban, midőn azokban már feléledt a nagy civilizatorius kulturtesti egység életműködése, most már ahhoz a nagy egységes dologhoz mi is úgy viszonylottunk, mint a többiek, azaz most már egyszerre nekünk is ahhoz igazodni, ahhoz alakulni, azzal egybeszövődni fiziológiai kényszer volt, különben kiesünk az európai kultúra életfolyamataiból. Most már a gócz gravitálódása nem elegendő, a midőn épen a primordialis góczok fölött szövődik az egységes kulturproduktivitás összefüggése. Most már magának a kulturszövevényünknek kellett folyamataival oda gravitálni, — többé nem

más primordiumokhoz, — hanem az egységes, általános európai civilizatorius kultur-életműködésekhez.

És most az elmaradottságából egyszerre feléledt a nemzet. Egyszerre óriás rohama támadt az átalakulásnak, hogy kultur-fejlettségünk elérje azt a fokot, a melybe bele kellett illeszkednünk. Ez elmaradhatlan volt. Tagadhatatlanul ugyanezt akarta tenni Ausztria is velünk. Kultúrát teremteni az elmaradt kultúra helyébe. Részesévé tenni ezt a primordiumot azoknak a folyamatoknak, a melyekbe ő tartozott. Akárhogy, de kultur-fejlődésnek most már itt be kellett következnie. Mi magunk közvetlenül meg sem érezhettük a nyugat áramlásait, vagy csak igen lanyhán, úgy, a mint a magyar idegenkedett is a Széchényi-féle európai kulturemberektől. Széchényi nem is csinálta meg a magyar kulturállam formáját. Ehhez más folyamat kellett. Más utakon kellett az átalakulás kényszerítő erejének jönnie. A nyugat kultúrájából a Széchényiek nem hozhatták közvetlenül.

És pedig azért nem, mert, mint láttuk, a magyar kultur-szövet a nyugathoz nem a szövetének folyamatainál fogva volt kapcsolódva, ezek stagnáltak épen, hanem, mint kifejtettük: góczánál fogva. Ez a gócz, az államalkotó szerkezetének a gócza lett a kapcsolat a nyugathoz. Tehát a mi nyugat felől mint motorikus kihatás jött ebbe a mi nemzeti primordiumunkba, csak azon góczon, azon szerkezeten keresztül jöhetett. A mint tényleg az osztrák császári politika akart itt új, az ő élet-folyamatai számára alkalmasabb kulturvilágot alakítani.

Azonban itt a korábbiakban kifejtetteknek a szerves logikája következett be.

Itt Magyarországon idegen gócz nem alakíthat kulturtesti folyamatokat. Ez oly önálló, szerves egészű, kiképződött szerkezetű primordium, a mely csak a saját góczánál fogva mozgatható. Mihelyt ezt az összetartó szerkezetet — a mely még erősebb politikai szervezet, mint az osztrák, régibb fejlődésű — az ő saját működésében meg akarja valami bénítani, az össz-működés megzavarodhatik, de ezt más góczból újra összefogni, mint a saját góczából, a magyar királyi góczból nem lehet. Minden forrongásunknak ez a fiziológiája.

Így az osztrák gócznak a hatása ellen most is a iegerélyesebb reakció indult meg. Nem a kulturális átalakulás ellen, az maga már kezdett ébredezni itt is. A Széchényi tragikumában éppen egy nagy kulturtragikum. Ő, a kulturember,

csak a kulturhatásoknak a mozgató ereje alatt állott. Ő csak kultúrát és kultúrát akart. Bárhonnan jön, csak kultúra legyen. Ő a legenergikusabb megnyilatkozása annak a kulturtörekvésnek, a mely itt a szövetben már nyilvánult. Az ő tragikuma az, hogy az új kulturáramlatok terjedése azonban nálunk nem kulturkérdés, hanem politikai kérdés volt. T. i., hogy honnan mozgattatik meg a mi szövetünk azok által a nyugati áramlatok által? Idegen gócz itt a saját természetű működésével nem alakíthat át semmit, mint a hogy akkor az idegen, osztrák gócz akarta Magyarországot az ő természete szerint kulturállammá formálni. Ez ellen való volt a mi óriási erőfeszítésünk. Mi csak a saját szerkezetünkéből, annak saját királyi góczából vagyunk mozgathatók. És így lett a Széchényiek által előkészített kulturkérdés a legélesebb államszerkezeti, politikai kérdés.

És végre is a mi nemzeti primordiumunk csak megbénítható lett. Mindaddig bénult maradt, míg saját államszerkezete föl nem ébredt újra és minden kulturműködés nem a saját szerkezetéből indult meg, újra csak a királyi góczának révén alkotva kapcsolatot Ausztriához.

Ettől a pillanattól aztán óriási rohammal haladt kulturfejlődésünk a nyugati színvonal felé. De többé nem is a szomszédos primordiumokkal való kapcsolódás irányában, hanem a nagy európai egységes kulturszöveti produktív élet fogta sodrába a mienket is. Nem ennek vagy amannak a primordiumnak, osztráknak a kultúrája, kulturélete, kulturfolyamatai terjednek, hullámanak nálunk, hanem a nagy európai egységes civilizáció kulturszövetének az életműködései.

Benne vagyunk már mi is az európai civilizáció amaz életfolyamataiban, a mely a nemzeti primordiumok fölött egy egységes, civilizatorius élet kiképződése felé feltartóztatlanul, fiziológiai megingathatlan rendben halad.

III.

Folytassuk most az első szakasszal félbenhagyott folyamatoknál. Annak az általános, az összes primordiumok fölött kifejlődő egységes kulturszövetnek a gravitálódása a német föld felé irányul. És pedig a Dunától északra fekvő német föld felé, mint a hol a középkori átalakulás a legmélyebb primordiumokig hatott, illetőleg az új élet a legmélyebb primordiumokból nőtt elő, a leggyökeresebben regenerálódott.

A német caesar felé növekedik a primordiumok további egysége.

Ennek a fiziológiai irányzata dolgozik ma már Ausztriában. A gravitálódás a Hohenzollern góczhoz. Ez bontja fel az osztrák császárságot, az osztrák primordiumot.

És pedig a következő lefolyással:

Mint láttuk, Magyarországnak a viszonya a nyugati kulturfolyamatokhoz egészen megváltozott. Most már nem az a fiziológiai helyzete, hogy a szomszédos gócz révén kapcsolódjék a nyugati kulturtesthez, hanem ma már kulturfolyamataival magához az egységhez gravitál. Így az a kapcsolat, a mely az osztrák és magyar gócz között ezelőtt kulturéletföltétel volt, hogy ki ne szakadjunk a nyugati testből: most már elvesztette fiziológiai jelentőségét.

Most nekünk már csakis a saját kulturszövetünknek a nyugati kulturszövetbe való kapcsolása a produktív kulturélet-szükségletünk. Összes produktív folyamatainknak a nyugattal való összenövése.

Az Ausztriával való kapcsolat kiesett a régi szerepéből a kulturszövetünkre nézve.

Így ez a kapcsolat feltartóztatlanul szét is bomlik. Es pedig produktív szövetünk életműködésénél fogva, tehát gazdasági okokon. A produktivitási összefüggés Ausztriával elvesztette minden korábbi fiziológiai okait.

Az Ausztria és Magyarország közötti szétbomlás tehát gazdasági dolgokon indul meg. Azonban nyomában ott van mindjárt egy másik mozzanat. T. i. a góczok kapcsolata is nyomban feleslegessé vált a kulturszövetre nézve, az itt folyó produktív életfolyamatokra nézve. A két caesari gócz, az osztrák császári és a magyar királyi gócz összefüggése elvesztette életcélját a produktív szöveti élet, a kulturfolyamatok számára.

Ennek folytán a gazdasági elválásnak nyomában rögtön, majdnem parallel a góczok szétválása is magának a magyar kulturszövetnek fejlődési föltételévé válik.

Az időpont meghatározható, hogy ez a krízise a két gócznak mikor következik be.

Az ellentétek már ma is oly élénkek, azok a dolgok, a melyek ebben eligazodásra szorulnak, annyira bonyolultak és kényesek már is, hogy azt csak egy ezekre igen erősen spezializálódott központi szervi működés tudja még egyen-

súlyban tartani. Mint a hogy a jelenlegi uralkodót és a körülötte a szervi működésre szerveződött egyéneket a hosszú gyakorlat alatt kifejlődött igen élénk specializálódásnak kell tartanunk. Olyan speciális egyéni vonások játszanak már itt közre, a melyek az egész állami életre tényezőkként kihatnak. És épen a legbonyolultabb, legkényesebb pillanatokban. Úgyszólván csak ez nyújt még bizonyos végső módokat az ellentétek utolsó kiegyenlítődése.

A mint ez megszűnik, a mint ama rendkívüli specializálódás ezen bonyolult viszonylatokhoz nem működik már közre, minden ellentétes tendenciák összeütköznek. Az osztrák császár és a magyar király egy kapcsolatban való működése lehetlenné lesz.

Magyarország államszerkezetének saját önálló királyi központja a fejlődésnek föltételévé válik mindinkább. Ennek a központnak pedig, e caesari militáris gócznak életföltétele az ő militáris szerkezete, tehát ennek a szétválása az osztrák kapcsolattól benső, szervi kényszerűség.

Így első sorban a gazdasági szétválás, és nyomban utána a magyar hadsereg önállósága elmaradhatlan fejlődési folyamat.

Ez ellen természetesen a két központi gócz kapcsolója, a Habsburg-ház, a legerélyesebben iparkodik ellene dolgozni. Főleg annál fogva, hogy e kapcsolat elgyengülésével, vagy annak híján az osztrák caesari gócz elveszti összetartó erejét az osztrák primordium fölött és feltartóztatlaná válik ennek a német egység felé való gravitálódása.

És így az a kulturmozgalom, a mely Magyarországból indul meg a két caesari gócz kapcsolata ellen: megindítója az osztrák primordium megszűnésének.

A német egységbe való beolvadás a német rétegű primordiumok elkerülhetetlen útja. Közben csak a szláv rétegű primordiális részekben fog nyilvánulni az ő saját önállóságuknak a nemzeti irányzata, hanem csak mulékonyan. Sem Csehország, még kevésbé a többi szláv elemű tartományok, távolról sem olyan szerkezetek, mint a magyar az ő állandóan önálló alakulásánál fogva, hogy hasonló szerephez jussanak, mint Magyarország. Mindössze politikai kombinációk, politikai frakciók fognak előállhatni, a melyek részben az önállóság, sőt részben még a Magyarországgal való szövetség programját fogják érvényesíteni akarni. Azonban azok a szláv elemű réte-

gek sokkal jobban átszövődtek már a teljesen ugyanazon természetű kulturszövettel, mint a minő a nyugati, különösen a német; sokkal kevesebb az ő egykori saját primordiális természetüknek a saját ellenállási képessége, főleg minden caesari struktúrájuk híjján, a mely régen lefödődött, semhogy a német kultúra felől terjedő egységnek ellent tudnának állani. Ott a nemzeti törekvések, ebből eredhető forradalmi irányzatok már nem Ausztria ellen irányulnának, hanem a német caesarizmus ellen. Hogy még hozzá minden kilátás nélkül arra, hogy inkább a szláv Oroszországhoz kapcsolódhatnának, arra még rátérünk.

Azonban kétségtelen, hogy a szláv rétegek nemzeti törekvései élénkülni fognak, és ez csak siettetni a Magyarország felől megindult bontási folyamatot Ausztriában, és a gravitálódás felszabadulását a német caesari birodalom felé.

A német birodalom egységébe olvadás irányzatának ellentállani a Habsburg-háznak a caesari ereje a mai militáris gócszervezetének a megbontásával ilyen körülmények között gyenge lesz. A német caesari gócz önkéntelenül is megbénítja militáris erejét, mivel a primordium már oda gravitál. Az osztrák caesari gócz így a maga primordiumából már nem lelvén erőt központi militáris működésekhez: a gócznak valamelyes kapcsolata révén iparkodik fentartó erőt találni, és ilyen kapcsolatot kiképezni a német caesari és az osztrák habsburgi között. Olyanféle viszonyt, mint a minőben a német fejedelemségek a császári központjukhoz állanak.

Azonban ez sem létesülhet. Már nem azok a primordiális körülmények állanak fenn, mint 1871-ben a német fejedelemségekben. Már itt nem a nemzeti kapcsolatok a határozó tényezők. Hanem már a kulturszövetben kiképződött további újabb tendenciák. A szocializmus.

És ennek megértéséhez a szövetben végbemenő életnyilvánulásokat kell megállapítanunk ezen vázolt fiziológiai folyamatok között: a szövetben fellépő politikai közszellem hullámzásait.

T. i., hogy minő politikai programok körül fog a tömörülés folyni.

Láttuk, hogy minálunk első sorban a gazdasági különválás programja lép előtérbe. És nyomban a caesari szerkezet különválása, az önálló hadsereg programja.

Az első, a gazdasági különválás, magában, csak szövetéleti törekvés, kulturproduktív folyamatoknak az irányzata.

Tehát nem magának az államszerkezetnek, a caesari, nálunk királyi szervezetnek a működése. Így a szövettől kihat ugyan ez az irányzat az államszerkezetre, az állampolitikai törekvésekre, de szorosan véve, politikai akció nem lehet. Maga az állampolitika, bár a gazdasági elkülönülésre való bizonyos nyomás alatt fog állani, mégis saját akciójává ezt nem fogja tenni. Más szóval, bár benn a productív szövetben, az országban, mind élénkebben fog nyilvánulni a gazdasági önállósághoz való hajlam, a politika azonban ezt aktivitásra nem viszi. Azaz politikai úton a gazdasági önállóságot magában nem fogjuk elérni. Maga az államszerkezet, a magyar politikai szervezet, az ő nemzeti erejében, nem hogy nyerne, de veszít erejéből az által, ha a kulturproductív szövet amaz irányának enged, hogy ennek a nyugati egység kozmopolita folyamataiba való szövődése kulturérdekeiért lazul a szerkezet kapcsolata az osztrák szerkezethez. Használatosabb értelemben mondva: Az osztrák góczzal közös erőben súlyosabb caesari, nemzeti, primordialis tényezők vagyunk, mint külön válva. Illetőleg a köznapi mondással: nagyhatalmi szerepünk van. És ezért maga a politikai szerkezetünk önmagában a dualizmus fentartása felé fog törekedni. Politikai pártalakulásokból így nem is fog az önálló gazdasági életünk előállni, bárha ennek a mind erősödő áramlatai mind jobban ki fognak hatni a politikai életre és régül nagy nyomással fog bizonyos kényszerítő helyzeteket előállítani, a melyekre rátérünk.

Ezekből az következik, hogy az önálló gazdasági program, mintegy csak elméleti dolog marad és önmagában nem fog létrejönni.

Ellene az államszerkezet reagál és pedig a góczánál fogva. Az összekapcsolt két gócz ellenzése fog érvényesülni ez ellen. Maga a nemzeti, a primordialis struktúrának az ereje abban van, a caesari gócz kettős erejében, a nélkül balkánállamszerepű ez a nemzet, ha nem is kultúrájával, de a nyugathoz való viszonyában. És épen ezért politikai oldalról ezt az ellenállást a gazdasági önállóságunk ellen megoldani nem is fogjuk, mert nem lehet a góczot szerkezetével ellentétbe hoznunk.

Maga a politikai élet azonban így egy kettős nyomás alá kerül a caesari gócz és a kulturszövetünk ellentéte közé, a mely itt közbül meg nem oldható. Így itt mind hevesebb izgalmak is fognak fellépni.

A kulturproductív szövet a maga irányzatával a caesari

góczot iparkodik megközelíteni. Mentői élénkebb lesz a kulturszövet irányzata, annál élénkebben megérzi, hogy az ellenállás pontja a góczban van. Annál élénkebben akarja azt a maga folyamatai számára módosítani. T. i. feloldani a góczközösség alól, hogy az osztrák primordiumhoz való kötöttségtől felszabaduljon és a nagy általános európai folyamatokhoz csatlakozzék, miután a szomszéd primordialis alakulathoz való kötöttség idejét multa, szerepét elvesztette. Az a gócz pedig az ő caesari militáris szerkezetével tartván fenn magát, az összes szövet-tendenciák, a melyek másutt nem tudtak érvényesülni, most ez ellen irányulnak.

Politikai természetűvé az Ausztriától való elválásunk irányzata ezen a téren alakul. Ez már szerkezeti kérdés, állami alkatunk kérdése. Itt már a politikai életbe kapcsolódott szövet-törekvések szólalnak meg. Az önálló hadsereg programja válik a gazdasági önállóság fölött politikai programmá.

Azonban ez még fokozottabb ellentállást talál a caesari góczban. Maga a politikai szerkezet pedig föltétlenül a gócz élettendenciáit hordozza magában. A szövetfolyamatoktól, amelyek mindinkább európai gazdaságiak, ettől az új keletkezésű szövetrétegtől mind idegenebbé válik. Ellenben a gócz erejének a fentartása az ő primordialis szerepe marad, a mely nem változott, hisz caesari szerkezet vagyunk, caesari politikai szervezet Magyarország is. így ez a politika még mindig a caesari gócz érdekeit fogja érvényesíteni.

És most: mind a visszafojtott kulturtendenciák ez ellen fognak irányulni, ennek a működése ellen, a politikai szervezet ellen, ennek módosítására.

Tényleg mentől jobban kifejlődik a kulturszövetünknek új legmodernebb rétege, a mely már ama más irányzatok szerint él, a miket kifejtettünk: annál idegenebbé válik tőle a politikai primordialis szerkezet, ennek életműködése mind távolodik a reális gazdasági kulturproduktív életműködéstől, a mint azt már ma is eléggé tapasztalhatjuk. Ebben az elidegenedésben a politikai szervezet mindinkább veszíti is a kapcsolatait az ország kulturszövetéhez. A mint a politikai szervezet ellen indul meg egy reakció, az még fokozottabb elidegenülés a szövet részéről: a politika és a kulturszövet között oly feszülésnek a keletkezése, a melyben a politikának az étellel való összekapcsolódása van veszélyeztetve és funkcióinak a bénulása felé halad ez az irány. Ezt a kapcsolatot a politikai szervezetnek minden

esetre meg kell erősítenie. E nélkül el nem lehet, benu a működő képessége. Kénytelen új kapcsolatokat a szövettel keresni. És pedig a kulturszövetnek épen az új rétegében, a produktívak felé. El nem zárkozhatik többé épen a leginkább produktív munkával foglalkozóktól. Az improduktív vagyonok képviselőtől a produktív folyamatok egyéneinek a képviselőtévé kénytelen mindinkább alakulni.

Így áll elő a választási reform kényszerűsége. Es így előzi meg ez úgy a gazdasági önállóság mint az önálló hadsereg programját. így lesz ez az első politikai akció, a mely nélkül a továbbiak felé nem is haladhat a politika.

A mint tehát ezek a mostani izgalmak elülnek és pedig a nélkül, hogy akár gazdasági önállóságunk, akár az önálló hadsereg tekintetében czélt érnénk, nyomban a választás reformja kezd kialakulni a nemzet politikai programjává, e körül fog a politikai tömörülés létrejönni és a megalkotása kényszerű dolog.

Ennek a politikai cselekvésnek is a megmozdítója, a dolog természetének előbbi megvizsgálása szerint, nyilvánvalóan az a párt lesz, a mely az Ausztriától való elkülönülés szövettendenciáit leginkább hordozza magán. Azonban valamennyi politikai csoportosulás egyaránt készletve lesz ezt a politikai cselekvést felvenni, mint annak okait láttuk. Az egész politikai szervezet a cselekvés létrehozásában fog működni, azaz a pártok ebben egyesülni fognak.

Csakhogy két különböző irányzatnak kell a dolog fiziológiai természete szerint benne különválni. Az egyik irány az, a mely a kulturszövet tendenciáit akarja érvényesíteni és a produktív munkát végző egyének minél teljesebb kapcsolódását létrehozni. A másik irányzat pedig, az állam primordiális természetét, a primordiális struktúrát fentartani akaró, a caesari feudális rendszert az új keletkezésű kulturréteg bontó természete ellen védelmező, amely a kulturszövet fejlődésében, erősödésében a gócz caesari, és a vele összefüggő feudális állami működéseknél a nyomását, bomlását érzi.

Az elsőnek kétségkívül azok a tömegek lesznek az erői, a melyek a produktívitásnak a zömét képezik, a melyeknek az élete a produktív munka. És itt válik elkerülhetlenné a szociáldemokrácia befogadása. Az ország függetlenítéseért küzdő párt mögött az fog állani és a szerkezet meggyöngyült kapcsolata a szövethoz az által fog erősítést keresni, hogy a szociál-

demokrácia is részesévé lesz a szerkezeti működésnek, a parlamentnek.

A másik irányzatnak első sorban mind azok az elemek lesznek vivői, a melyek az improduktivitásnak a különböző típusai. Az öröklött vagyonok jövedelmeiből élők, tehát az arisztokrácia. Az az egész rend, amely a primordialis, azaz feudális szervezethez tartozik. Az állami szerkezet funkcionáriusai is. A tőke és főleg a papság. Mindazoknak, a kik a primordialis struktúrának főnállásában lelik életföltételüknek az előnyeit, természetesen védekeznek az új, modern szövettörekvések ellen. Azonban nekik is kapcsolatra van szükségük a bomló, erejét vesztő politikai struktúra és a szövet között. Ők is ezt keresik. És pedig a szövetnek konzervatívabb elemei között, a földhöz jobban kötöthöz, a szövet agrárius elemei között. Ezeket a modern egységes, új keletkezésű kulturszövet törekvései ellenében azzal az erővel fogják egyesíteni, a mely a primordialis szakaszoknak, az egész primordialis kultorkorszaknak az összetartó ereje, a primordialis szertebomlások fölött is a régi kultúra összetartó ereje, a római katolikus egyház ereje. A primordiumok mind evvel az erővel kapcsolódtak egymáshoz. Most is ez lesz az osztrák primordiumhoz való kapcsolódási erő kifejtője. Az egységes európai modern kulturproduktív folyamatok már nem az ő erőinek áramlatait hordják. Új világ keletkezésének a vajúdásai folynak már ott. Annak áll ellentéves erőivel.

Így a klerikális világ és a modern kulturproduktív irányzat itt fog összeütközésre kerülni: a választási reformoknál. Az agrárius mozgalmak, a klerikális törekvések már mind oda irányulnak. A nemzet nagy belső átalakulási harcza a klerikalizmus és a produktív kultúráiét fejlődése közt a választási reformok körül fog eldőlni. A gócz, az udvar, az egész primordialis struktúra klerikális lesz, a modern, európai kulturfolyamatok felé gravitáló produktív világunk pedig ellene.

És ennek nyomában a szocialdemokrácia, illetőleg ekkor inkább már a modernebb szocializmus, a politikai struktúránknak tényezőjévé fog válni.

A mi illetően politikai alakulásunk a politikai élet belső folyamata marad. Odaát Ausztriában azonban már kifelé irányuló folyamatok indulnak meg. Úgy a nagy német törekvések, mint a szocialdemokrácia folytonos erősödése, fejlődése, mind kettő kifelé gravitál, a német egység szövetéhez. Az

első a primordialis góctól az egységes caesari gócz felé, az utóbbi a nagy kulturszöveti egységhez, a mely a német földre központosul. És ezekhez járul még a szláv primordialis rétegeknek is a magyar alakulás felé hajlamos szereplése. Ezekkel szemben az osztrák caesari gócz összetartó erejét csakis a magyar primordium erejével tudja érvényesíteni. Épen ezért, most annál fokozottabban működik az ellen, hogy a magyar primordium külön váljon a caesari közös összefüggésből. Most azonban már kész lett az az alakulási folyamat, a mely épen onnan indult ki, hogy a közös gócz ereje ellen a magyar primordium másképp szerveződjék. Most már a közös gócz militáris erőihez a magyar primordium nem alkalmazkodik többé. Az ország politikai ereje kifejlődött oda, hogy a primordialis szerkezete, a politikai szervezete csak önállóan magyar caesari műveleteket hajtson végre és benne van már az a törekvés is, a szociáldemokráciáé, a mely egyáltalán a caesari militáris műveletek kiküszöbölésére törekszik. A magyar primordium osztrák caesari gócz miveleteit nem fogja többé szolgálni. Sem a nagynémet törekvések ellen, sem a szociáldemokrácia ellen. Így az osztrák caesari gócz kétségbeesett erőfeszítései következnek, összetartó primordialis erejét érvényesíteni.

A német birodalom caesari gócza nincs egyelőre még semmi által arra indítatva, hogy beavatkozzék. A folyamatok teljesen neki kedvezőek, az ő erejét fokozzák. Tehát az osztrák caesari gócz magára marad a legvégsőbb erőfeszítéseivel.

És így a Habsburg-ház válsága odaát fog lefolyni a mi kifelé való hozzájárulásunk nélkül. Ez a válság Ausztriában előreláthatólag a legsúlyosabb antidinasztikus jelleget fogja magára öltetni. És így állanak be oly súlyos zavarok, a melyek már az európai általános, mind egységesebbé váló kulturélet zavarai. Ez az a pillanat, a midőn a német caesari gócz beavatkozása elmaradhatlan. Úgy a német caesari gócz életiránya, mint az új produktív folyamatok szövetének a követelménye, hogy ott a produktív élet zavarai kiküszöböltessenek.

Így, mint rendet helyreállító beavatkozás következik be Ausztriában a német caesari egység beavatkozása és szűnik meg az ausztriai primordium a magasabb egységben.

Mi ezekhez a folyamatokhoz már idegenül állottunk és itt vagyunk mint önálló magyar primordium. A gócz még Habsburg gócz.

IV.

De már csak névleg. Mert a Habsburg-dinasztia megdőlt. Csak az a kérdés marad még fenn, hogy vajjon a magyar király mégis Habsburg maradjon-e még?

Ismét csak a fiziológiai rend lesz a döntő.

Láttuk első sorban, hogy a magyar primordium a nyugatiaktól idegen eredetű lévén, mindvégig is eként viselkedett. Most is ez az önálló primordialis természete fog érvényesülni. Bár a produktív új szövet életirányzata mindinkább a civilizációk teljes egysége felé fog húzni, primordialis politikai szerkezete azonban az osztrák primordium folyamataiban most sem oldódik fel; a magyar szerkezet, ugyanazon okoknál fogva, a melyeket már tárgyaltunk, önálló marad most is.

Csak hogy ez a szerkezet, épúgy mint a hogy azelőtt a nyugattal való kapcsolat okából az osztrák primordiummal való kapcsolatra volt utalva, úgy most is ugyanazon fiziológiai okoknál fogva ilyen kapcsolatra van utalva a nyugati kulturtesti összefüggéshez. Ez pedig most sem alakulhat másképp, mint a hogy azelőtt, t. i. a szerkezet góczának kapcsolódásaképen a nyugathoz.

Ámde azt a kapcsolatot az ausztriai caesari gócz már nem szolgáltathatja. Az már megszűnt kapcsolat lenni.

Még most, a midőn már a caesari egység teljes kialakulása felé halad, a mint a primordiumok is mind a végső egység felé alakulnak a kulturális egységgé való alakulással párhuzamosan; a mint nyugati góczként megszűnt az osztrák gócz ránk nézve szerepelni és a német egység mind hatalmasabban központosító caesari góczá képezi a legközelebbi nyugati kulturtesti góczot: most már a kapcsolódásnak ugyanazon fiziológiai tendenciái oda irányulnak a német caesari góczhoz, a Hohenzollern-góczhoz.

És a nyugatiaktól idegen primordialis rétegen fejlődött magyar szervezet most még kevésbé élhet el a kapcsolat nélkül. Mert fölötte már él az új produktív folyamatokból keletkezett modern szövet; ez pedig a mind erősebben alakuló egységes nyugati produktív kulturszövet életfolyamatai irányába fog húzni, a mind hevesebb szociális mozgalmak felé. Sőt itt a caesari gócz ellenálló ereje végleg elgyöngyülván, előrelátható, hogy ezek a mozgalmak nálunk igen hevesek lesznek, forrongásai a legélesebb nyugati forrongásokhoz lesznek hasonlóak.

És ez most fokozott kényszerítő ok gyanánt fog hatni arra, épen a szocialista irányú forrongásokkal szemben, hogy a caesari szerkezetünk megerősítsék, ellentálló képessége fokoztassék.

Az egész egységes irányzatú új produktív szöveteleti törekvéseknek ellentálló caesari szerkezeti erők is egységesen mindinkább a Hohenzollern caesari gócz erejéből erősödven, csak az ehhez való kapcsolatból fokozódhatik a mi caesari góczunk ereje is, a Habsburgból többé nem.

Önmagában primordialis politikai szerkezetünk csak Balkán állam szerepére jutna valamelyes szervi kapcsolat nélkül a nyugathoz.

Így mindezek az okok kényszerítőleg ugyanúgy utalják Magyarországot a Hohenzollern kapcsolatra, mint a hogy eddig a Habsburg kapcsolatra volt utalva.

Csakhogy a nemzet politikai caesari struktúrája, mint azt levezettük, most már keresztül ment azon a fejlődési folyamaton, a mely önálló állami kulturműveletekre tette képessé. Láttuk a Széchenyi idejétől kezdődő átalakulást, a melynek magában az államszervezetben kellett végbemenni, hogy primordialis kulturtestünk az európai életfolyamatokra saját magából legyen alkalmas. Ez a folyamat befejeződött az Ausztriától való elválásunkkal. Ugyanolyan kapcsolat, mint a minő Ausztriával korábbi fejlődési szakaszunkban alakult, most ugyanúgy nem alakulhat más góczczal sem.

Struktúránk kiképződött európai életfolyamatokat élő, önálló államéletté a többi kulturállamok között és így pusztán és csakis a gócz kapcsolata állhat be, a struktúrának minden további kapcsolódása nélkül.

Azaz semmiféle unió a Hohenzollern gócz struktúrájával nem következhetik be, csak a magyar királyi gócz, mint önálló királyság lesz Hohenzollern.

A német caesar és a magyar király között fog a legközvetlenebb kapcsolat kerestetni, a nélkül, hogy ez az önálló államszervezetünket módosítaná. Hogy ez miként alakul, arra csak két eset van. Az egyik, hogy maga a német caesar lesz rex Hungáriáié is. Vagy pedig valamely őt helyettesítő, általa ide helyezett, bennünket az ő caesarságához legközvetlenebbül fűző Hohenzollern.

Ez alatt azonban már az az általános európai produktív kulturszövet, a mely mind egységesebb életfolyamatait képz ki és a mely fokról-fokra egész kifejlődése folyamán mind a

caesari primordiumokat átalakítva, lefödve, a caesari góczokat mind tovább kiküszöbölte: közeledik a végső utolsó caesari központnak is a kiküszöböléséhez. A német egységet környező primordiumokban az új keletkezésű szociális mozgalmak mind tarthatatlanabbá teszik a régi caesari szervezetek életműködését. Szocializmus Belgiumban, szocializmus Franciaországban, szocializmus Ausztriában, szocializmus Magyarországon mindenütt azt a kényszerűséget teremtik, hogy a régi állami és társadalmi rendszer védelmet a legerősebb caesari központban keressék. Egy primordialis fokkal gyökeresebb erejű a német, egy szakasszal későbbi bontakozású és ezért a caesari szervezet itt a legerősebb. A konzervatív irányzatnak egyedüli menekvése a német caesari hatalomban van, ennek a védelméhez folyamodnak a mindenütt előtörő államfelforgató erőkkel szemben. A némettől távolabb eső primordiumokban, Olaszországban, Spanyolországban előreláthatólag egészen anarchiáig fokozódik a forrongás. Az angol imperializmust pedig egyszerre fogják fojtogatni a francziákénál szervezettebb unionális szövetkezetek. Az egész új Európa civilizatórius egységének, a kulturproduktív folyamatok által egységes civilizatórius életet élő kulturtestnek összes életerői csapnak most már mindinkább össze a középkori kulturbetegség kórjának utolsó góczai fölött. És ezzel áll be a caesarismus végső egysége. De ugyanebben a pillanatban, a mint a kulturszövet már ennyire egységes életfolyamatokra lett képes, már megszűnt az életföltétele az utolsó központi caesari gócznak is, a környező, a caesari folyamatoktól már idegen szövetben nincs többé működése. így az egységes utolsó caesar úgyszólván már csak egy demonstratív aktus lesz. (Fiziológiám ezzel a folyamattal részletesen foglalkozik.)

A midőn a modern kulturproduktív szövetnek ilyen mind egységesebb élet felé való haladása folyik: a primordiumok között háborúk többé nem üthetnek ki. A caesari góczok militáris míveletei egymásra már nem törhetnek. A primordiumok felett már élő új szövet életirányának ellenére már nem lehet primordialis működéseket kifejteni. Nemcsak a gazdasági élet reagál egységének a megzavarása ellen, hanem ma már egy egész réteg, a szocializmus köti a militáris míveleteket. A szocialistákat nem lehet többé háborúba vinni elvtársaik ellen. A primordialis életmozgalmak fölött már ott él az egység életereye.

Háború többé nemzet és nemzet között a nyugati egységes kultúrában nem lesz. Primordiumok ellen többé nem irányulhatnak és a caesari gócz mindinkább csak a saját belső szervezetének a védelmére fogja a militarizmust. A fegyelemnek végső erőfeszítésével fog megkísérteni mindent arra az egyetlen utolsó célra, hogy az állam caesari szervezetének védelmére módosítsa a militarizmust. Védelmére az államfel forgató irányzat ellen. Csakhogy a szocializmus behatolása ide is feltartóztatlan. És a militarizmus felmondja a caesari szolgálatot, elébb a bomlásukban előrehaladottabb caesari államszerkezetekben, mint annak jeleit már a belga és francia hadseregben látjuk, és végül a nagy caesar hadseregében is, a mely napról-napra jobban keresztül szövődik a szocialista propagandával.

Csak gyarmatpolitikai miveletei lesznek még a caesari militarizmusnak: idegen kultúrák felfalása.

A bennünket militáris miveletek szempontjából legközelebb érdeklő »keleti kérdés« már nem alakul a nyugati kultúrára nézve fegyveres kérdéssé és mindinkább az elavuló caesari diplomácia rémlátományára és rémet láttató eszközévé sülyed.

A keleti kérdésnek is meg van a maga megingathatlan fiziológiai folyamata.

Ered onnan, hogy az a Balkán földrész bizanczi primordium. Jött egy magasabb kultúra, mint a minő abban az időszakban ott élt, a midőn Bizancz megdőlt: az arabs kultúra. Ez kiszorította a teljesen megbénult bizanczi kultúrát, a mely aztán a mai orosz földön folytatta életét, ott nálánál is sokkal kezdetlegesebb kultúrák fölött terjeszkedvén ki. A mai Oroszország Bizancz folytatása, egyháza, kultúrája, szervezete a bizancziból maradt fenn. Ez a kultúra primordiális fokokon pangott egészen a legújabb időkig, míg újból a fejlettségnek ama fokaira ért, hogy a török kultúránál erősebb. És nyomban megindult a török kultúra kiszorítása és az orosz kultúra benyomulása. Mind azok a nemzeti alakulások, a melyek a Balkánon keletkeztek, már az orosz kultúra kiszorító működésének a szüleményei. És természetes fiziológiai iránya, hogy az idegen kultúrát, mihelyst ennél magasabb rendű lett, az egész egykori bizanezi területről leszorítsa.

A míg Európa primordiális alakulás volt, addig a nyugoti primordiumoknak a külön-külön caesari étvágylai szerepeltek

a »keleti kérdés« körül. Mentől erősebb lesz azonban ezek fölött a civilizatorius egység, és ennek a többé nem caesari, hanem produktív kulturérdeke, annál inkább csak egy közös érdek támad az egész kulturszövetben, az, hogy az idegen kultúra onnan kiszoríttassék és olyan kerüljön oda, a mely az európai kulturfolyamatokhoz való kapcsolódásra alkalmas. Mind kevésbbé nemzeti kérdés lesz ez, és mindinkább kulturkérdés. A mohamedán világnak onnan ei kell tűnnie. Nemzeti harczokat többé nem lesz lehetséges ezzel előidézni. Primordium primordium ellen az egységes kulturszövet alatt többé nem működtethető a megingott caesari góczokból. A caesari szervezetek, az államformák konzerválásának minden törekvése csak oda irányul már, hogy egyáltalán fennmaradhassanak az új szociális alakulásokkal szemben. Nem hogy caesari étvágyakat elégtítsenek ki a Balkánon.

Így mindinkább kulturérdekként fog megnyilatkozni, és mind nyilvánvalóbban fog érvényesülni az egész keleti kérdés civilizatorius felfogása: hogy a régi keresztény Bizancz primordiumáról pusztuljon a mohamedán kultúra, a török világ, és hogy a kultúra itt csakugyan Oroszország feladata, a keresztény kultúra bizanci örökösége.

Anglia gyarmatpolitikai érdekei, a melyek itt, az idegen mohamedán kultúrában érvényesülni akarnak, Európát többé meg nem bolygatják, azok magukra maradnak, a dolgok fiziológiai rendjét már meg nem állítják.

A bizanci primordiumról való ezen fejtegetések nyomában felmerül a kérdés, hogy vájjon az orosz, mint caesari militáris hatalom nem válhatik-e veszélyessé Magyarországra nézve? Mi tőzsomszédja vagyunk.

Az azonban Oroszország fölött is csak ugyanazon primordialis rend törvényszerűsége uralkodik, mint a többi a római egységes birodalom kultúrájából eredt kulturtest fölött. A bizanci primordium egyesülése a nyugati kulturtesttel kétségkívül a legutolsó mozzanata a civilizációnk megújulásának. És ez csak akkor következhetik be sorrend szerint, a midőn a nyugat már egységessé vált, összes primordiumai fölött kifejlődött az új élet, a melynek zárópontja az utolsó caesari gócz kiküszöbölődése.

Ez alatt azonban már Oroszországban hasonló, megfelelő folyamatoknak kell végbe menniök. T. i. ott is olyan kulturéletfolyamatoknak kell kifejlődniük, a melyek egyrészt az új európai kultúrával azonosak, másrészt ott is a primordialis

természetű caesari góczot kiküszöbölni törekednek. Sőt a csodálatos fiziológiai törvényszerűség rendje még abban is érvényesül, hogy ott Oroszországban mindaddig stagnált a modern élet irányzata, mindaddig elmaradt a nyugattól, míg nyugaton az alsóbb rendű primordialis bontakozások folytak, mivel ennek megfelelő fokozatok Oroszországban nem is voltak, mint azt korábban kifejtettük. Mihelyt azonban a nyugaton a fejlődés azon fokra ért, hogy a primordiumok fölött az egységes élet felé irányuló szövettörekvések megindultak, nyomban megindult Oroszországban is, de csak ekkor: az új élet bontakozása. Innen ered az orosz kultúrának az utolsó időszakban kifejtett óriási rohama. Ez primordialisan párhuzamos folyamat az egykori bizanczi és római testrész között, a melyben mindakettőnek az azonos természetű életműködése bontakozik.

Ez pedig itt is odairányul a bizanczi caesari gócz kiküszöbölésére. Fiziológiámra kell utalnom azokat, a kik az orosz alakulást részletesebben akarják figyelmükre méltatni, ott kifejtem, hogy miért lesz ennek más alakú lefolyása, mint a nyugaton, miért igen hasonló idők állanak Oroszország előtt, mint a minő a francia forradalom volt.

Mindenesetre a caesari gócz és Oroszország között azonos irányzatú folyamatok vannak már is kifejlődőben, mint nyugaton a kulturszervezetekben. Ott is az általános civilizatorikus egység felé húznak a kulturéletműködések, a melyek ott ép úgy megbénítják a caesari műveleteket. Az egyetlen a mire még megmozdítható az orosz primordium, az, a mi az ő kulturfejlődésének a természetes folyománya: az idegen, török kultúra irányában, a török kiszorítása. Ez mintegy a végső szoros kapcsolata az orosz primordialis szervezetnek a nyugati alakulásához. Ezen túl már a civilizatorikus egység életműködése, az orosz új életnek az összeolvadása a nyugati megújhodott világgal, vezérli az orosz folyamatokat is.

Mindaz, a mi a bizanczi orosz-szláv kultúrának a tartozéka a balkánon — meghatározza a keleti egyházhoz való tartozósága — orosz primordium. Azon túl nem terjeszkedhetik már az életműködése.

Ilyen kulturfiziológiai viszonyok környezendik a Hohenzollern királyi Magyarországot, a primordialis caesari műveletek mind erősebb bénulásának kíséretében.

A caesari militáris folyamatoknak a végső erőfeszítése most már nem is a primordialis, nemzeti alakulásokra irányul

hanem pusztán csak a caesari gócz fentartására. A magyar is. A fennálló caesari szervezet társadalmi rendjének védelmére a szociális fejlődés ellen.

Ezeknek az ellentétes folyamatoknak a gyúpontja a német caesar körül van. Ma már a politikai, az államszerkezeti struktúrába hatolt a szocializmus. Kifejtettük e tanulmány elején, hogy mennyire lépésről-lépésre végzi minden nemzedék az ő organikus munkáját. A politikai szervezet és a caesari gócz között még csak egyetlen államszerkezeti rész van. A militarizmus. Egyetlen egy nemzedék számára nyíló tér. Az ezután következő már elérte a gócz izolálását az egész szövettől. Éhen hal. És ez a fordulópont a régi és egy megszülető új civilizáció között.

A Hohenzollern caesarizmust így éri a német gyúpontra a kiküszöbölődés válsága egy nemzedék multán. Egy nemzedék multán. T. i. annak az utolsó, most következő nemzedéknek az organikus munkája befejezésével, a mely folytatja az előzőekét. Egy nemzedék sem él céltalanul az organizmusban. Mindegyiknek meg volt a maga egészen meghatározott munkája. Így a kulturtesti átalakulás amaz utolsó szakaszában is, a melyben már az összes nemzeti primordiumokat lefödő nemzetközi produktív egységnek a szövete növekedett elő, ezt látjuk. Azt, hogy az első nemzedék a caesari szerkezetnek ama szervei, a tőkék körül szerveződik, a melyek a szövet produktivitás elvonó szervei. A következő ezen gyűrűket egységes műveletekbe szervezi össze. A következő ezen így már egységes működésével benyomul a municzipális szervekbe, mint annak képe leginkább Angliában látszik, míg Németországban s Franciaországban a municzipális szervek nem oly szerepűek, a hol is egyenesen benyomul a következő nemzedék már a politikai struktúrába mint politikai párt növekedik tovább. Megbontani, szétbontani a caesari szerkezetet mindaddig nem lehet, a míg a caesari gócz él és működni képes. De nemzedékről-nemzedékre közelebb nyomul hozzá a szocializmus, hogy megbénítsa, kiküszöbölje. A politikai szerkezeten túl a caesari góczig már csak egyetlen szerkezeti rész van. A katonaság. Egyetlen nemzedék munkája számára való tér. A következő nemzedék átalakító művelete, propagandája számára már csak a katonaság marad. És a mint a katonaságot is keresztül szötte a szocializmus: vége a caesar működő képességének. Ebben a haladásban tűnik ki, hogy egy-egy nemzedék a feltartóztatlan kiküszöbölés időlépése. Nem

egy emberélet, hanem az emberélet virulens cselekvő időszaka. Mintegy 20—25 év. Egyetlen következő nemzedék organikus szöveteleti munkája multán a német caesar elvesztette kapcsolatát a szövethez: kiküszöbölődött a nagy, általános, óriási, két évezredes kulturfiziológiai folyamatból.

A nyugati egységből kiküszöbölődik, csak itt a mi sajátosság, idegen eredetünknel fogva a primordialis folyamatoktól némileg elkülönült országunkban marad egy darabja. De már ez is tarthatatlanul, mert elvesztette összefüggését. A szövet már a nyugati áramlatokban él, és a kiküszöbölődés itt is csak pillanatok kérdése már.

Így az utolsó magyar király Hohenzollern, és az utolsó Hohenzollern magyar király.

V.

A midőn a történelemnek olyan megingathatlan fiziológiai folyamát látjuk, mint a minő a primordiumokra való felbomlás és annak utána ismét primordiumról primordiumra a kulturtesti egység felé való épülés és ezekben a szöveteleti proceszusoknak feltartóztatlan érvényesülése; és a midőn most is, a jövő felé való alakulások elé nem nézhetünk másképp, mint hogy csak ugyanazon törvényszerű rend folytatódik megingathatlanul tovább, akár emberi tetszésünkre van az, avagy nem tetszésünkre: — akkor kérlelhetlenül feltolul elénk a kérdés: hogy így tehát mi akárhogy cselekszünk, akár miképen működünk is az események előidézésében, az teljesen mindegy.

Ez úgy is van, odáig, hogy mi a kulturtest alakulásait, történelmét meg nem változtathatjuk, azok jönnek a maguk fiziológiai rendje szerint.

Nekünk magunknak azonban mégis van egy feladatunk, egy inkább ránk nézve, mint a kulturtestre nézve fontos.

T. i. mi, mint civilizáció, összefüggő életet alkotunk annak a fiziológiai követelményei föltétlenül teljesülnek. Ennek az életnek az összefüggései bizonyos kényszerű folyamatokat hoznak a test többi összefüggéseiből, annak egyes részeire. Mi reánk is, kiváltképen mireánk, mi alárendelt része lévén az egésznek. Keresztül kell mennünk rajtok.

Már most ezeknek a lefolyása amaz részekben, például minálunk, a szerint történik, a mennyire kevésbé vagy jobban vagyunk ama folyamatok számára készen. Azaz

mennyire teljes a mi összefüggésünk az egész fiziológiai folyamattal.

Ha kevésbé vagyunk készen, ha el vagyunk maradva azoktól, úgy az a reánk toduló kényszerűség, bizonyos kríziseket hozhat. Az elmaradt, elkésett alakulásoknak erőszakosabban kell az egész fiziológiai folyamathoz módosulniok. Bizonyos meglevő alakulásoknak a lassúbb módosulások helyett hirtelen, erőszakosabban kell megváltozniuk. A mi a szövetben még hevesebb izgalmakat idéz elő. A beköszöntő fiziológiai folyamat hirtelenebbül változtatja meg az egyes egyének életfeltételeit. Azok, a kik az általános folyamatokban előrehaladottabbak, élesebb ellentétbe kerülnek azokkal, a kik ettől elmaradottak. Az ellentét a közös életfolyamatok súlyosabb szakadásával jár. Ez idézi elő a testi fájdalmakat. A válság súlyosabb, fájdalmasabb lesz. Az ellentétek súlyosabb dezorganizációt hoznak magukkal, a melyek mind a mi fájdalmaink, a mi lokális gyulladásunk.

Ellenben, hogy ha a mi részünkben amaz általános fiziológiai folyamat már bizonyos készenlétet talál, ha a mi helyi életfolyamataink a fiziológiai összefüggésébe már jobban kiképződtek, azzal jobban lépést tartottak, ha a kényszerű módosulások már eleve fokról-fokra kiképződtek ama fiziológiai kapcsolat számára: úgy ennek a kényszerű folyamatai csak mint normális alakulások jönnek reánk, a melyekhez hozzáidomultunk a normális fejlődés útján. Az ellentétek sokkal kevésbé élesek azok közt, a kik a fejlődés élén vannak és azok közt, a kik elmaradottak. Már sokkal többen hajlamosak önként is azokra a módosulásokra. Sőt ennek a fokozott hajlamosságnak a következtében jó érzet, megváltás, örömként is jöhet egy egész országra valami átalakulás.

A dolgoknak ilyen természeténél fogva ama nagy fiziológiai folyamat alatt, a mely fölöttünk megingathatlan törvényszerűséggel uralkodik, és a melyben a Teremtés működését kell látnunk, a hogy az emberiséget mind magasabb rendű élethez, civilizációkhoz vezet, ama fölöttünk uralkodó fiziológiai élet alatt a mi számunkra egy ránk nézve igen nagy horderejű tevékenység marad. T. i. az átalakulások lefolyása attól függően, hogy a mi egyéni alkatunk mennyire alakult meg ama fiziológiai összefüggés számára, a melynek kényszerű folyamataiban részt kell vennünk: emez egyéni alkatunknak a kikészítésére, előkészítésére törekedhetünk, hogy amaz alakulás minél kevesebb fájdalommal járjon, minél kevésbé válságos legyen. Az ilyen

egyéni módosulás, egyéni alkatunknak az igazítása pedig akként folyik, hogy a szövétéleti összefüggésünkben, civilizatorius együttműködésünkben mindama kölcsönös hatásokat minél élénkebben fejtsük ki, olyan értelmi műveletekre minél inkább izgassuk egymást, a melyektől a mi belső módosulásunk a civilizatorius irányban függ.

Azaz a civilizáció, a kulturélet irányában minél általánosabbá tesszük fogékonyságaink kölcsönös élesztgetésével és fejlesztésével az országot: annál jobban elhárítjuk magunkról és gyermekeinkről a válság fájdalmait. A civilizáció, a kulturélet minél általánosabb fejlődéseért egyénenként fejthetjük ki tevékenységeinket, hogy annak fiziológiai természetéhez minél teljesebben módosuljunk.

Közeledik a pillanat, a midőn a római keresztény eredetű kulturtestnek szerkezete, a caesari militáris szerkezet felmondja a fiziológiai szolgálatát. A mint az ezt összetartó utolsó caesari gócz is kiküszöbölődött, abban a pillanatban a civilizáció a régi összműködés szerkezetének a felbomlása és egy megalakuló újnak az időszaka közé esik. Egy pillanatra összműködések szervei nélkül marad, bárha a keletkezendő új civilizáció összműködésének szervezeti elemei már mind készen is vannak.

Az a pillanat, egy pillanatnyi teljes dezorganizáció, anarchia. Pillanatnyi ott, a hol a dolgok fiziológiai rendje érvényesül. Ha mi ettől elmaradunk, az a pillanat, az anarchia, gyermekeink kulturéletének a válsága addig húzódik, míg elkésett életfolyamataink utói nem érik azt, a mitől késtek.

A politika ma már azon pillanat elé vezérli az országot. A politika, a mely mindezideig azon életfolyamatok felől teljes tudatlanságban leledzik, a melyeknek alakulása ott folyik. Az alakulás egy új civilizatorius világ felé, a mely kiküszöböl magából minden improduktív életet és a maga kulturproduktív teljességével akar megszületni. A politikának előre kell látnia a nagy, hatalmas, tisztult életenergiákkal megindulandó új, egységes európai civilizáció eljövételét. Különben vakon akarja vezetni a mi kulturéletünk törekvéseit. Látnia kell a politikának, — az utánunk következő nemzedék legéletbevágóbb dolgainak normális vagy fájdalmasan gyulladt lefolyása függ ettől, — hogy unokáink itt már nem a régi magyar államszerkezetet fogják fentartani, hanem egy új civilizáció egysé-

gében élük már, kulturális, produktív képességek szerint, tisztán kulturális, civilizatorius, produktív, tudományos és művészeti életüket, a melyben a magyarság csak nyelvi, művészi, az értelem kifejező műveletének formai, esztétikai kérdése.

— — Sejttem, hogy mindezekkel én is úgy leszek, mint a járványok idejében a tudományt gyakorló orvos: őt vernék agyon, hogy ő mérgezi meg a kutakat . . .

Méray.

NIETZSCHE VALLÁSA.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III. Az örökös visszatérés.

Nietzsche tanulmányozta a régi görögség fiziológusait, a kik megalkották a dolgok örökös visszatérését a »nagy év« körében, az egyetemes lángbaborulást, a melyet egyetemes megújulás követ, ugyanabban a rendben, ugyanazon a helyen, ugyanabban az időben, hogy ennek is újból véget vessen az egyetemes tűz: a phoenix újjászületik hamvaiból, újra elég s megint megszületik s ez így megy a végtelenségig. *Spencernek* is meg van a maga nagy éve, mert fölveszi a világegyetem teljes égését, azután tömörülését kihűlés által, a mely egyetlen tömeggé teszi. Ő is fölteszi magának a kérdést, mi lesz azután, és sejteti, hogy minden újból kezdődik, de nem mondja, hogy ugyanígy és ugyanolyan rendben. *Heine* a »Reise von München nach Genf« toldalékaiban írja ezt a passzust, s a mely nem volt meg a régi kiadásokban, a melyet Nietzsche nem igen ismert: »A kombináció örök törvényeinél fogva mindazok az alakulatok, a melyek már előfordultak a földön, újból meg fognak jelenni.« *Blanqui* »Eternité par les astres« című művében (1871) a kombinációk elméletéből levezette azt, hogy végnélküli ismétlődésekre van szükség, hogy akár az idő, akár a tér végtelensége beteljék. »Azt, a mit e perczben írok, már megírtam és meg fogom írni örökkön-örökké egészen hasonló asztalon, tollal, ruhában, s egészen hasonló körülmények között.« Meg vannak neki a teljes hasonmásai s alteregoinak változatai. *Naegeli*, a híres német természetbúvár a természettudósok 1878. évi müncheni kongresszusán a tudomány határaitól mondott értekezésében

hirdette ezeket a szavakat, a melyeket Nietzsche kommentátorai — úgy látszik — nem ismernek, de a melyeket mi följegyeztünk: »Minthogy a fejlődés nagysága, szerkezete és állapota véges határok közt maradnak, a lehető kombinációk száma végtelen nagy a bevett kifejezés szerint, de még sem végtelen. Ha ez a szám kimerített, ugyanazoknak a kombinációknak kell ismétlődniök.«

Nem kerülhetjük el ezt a következtetést azzal az ellentétessel sem, hogy az égitestek és csillagrendszerek sextilliói sem elégségesek, hogy a lehető kombinációk számát kimerítsék; mert maguk a sextilliók is kevesebbet képviselnek az örökkévalóságban, mint egy vízcsepp az óceánban. Így elérünk ahhoz a következtetéshez, a mely szigorúan matematikai, de értelmünknek ellentmond, hogy földünk, ép úgy a mint ma van, többször, sőt végtelen sokszor megvan a világegyetemben, 8 hogy az évfordulót, a melyet ma ünneplünk, ép e perczen sok más földeken is ünnepelik. Látni, hogy az időben való visszatérés kiegészíthető és kiegészítendő a térben való végtelen egyidejű ismétlődéssel, a térben való örökös visszatérés egy nemével, a melyről Nietzsche nem beszélt.

Nietzsche magyarázói azt is elfelejtették megemlíteni, hogy *Guyau*, a »Vers d'un philosophe« című, 1881-ben megjelent kötetében a spektrálanalízist s a végtelennek ismétlődését egyik legszebb lyrai verse tárgyává tette. Ő is látta, hogy a spektrális fölfedezés legnyilvánvalóbb és legközvetlenebb következménye az azonos elemeknek végnélküli visszatérése nemcsak az időben, hanem a térben is.*

*Partout à nos regards la nature est la même.
L'infini ne contient pour nous rien de nouveau:

Vers quel point te tourner, indécise espérance,
Dans ces cieux noirs, semés d'hydrogène et de fer,
Ou la matière en feu s'allonge ou condense
Comme un serpent énorme enroulé dans l'éther?

Puisque tout se ressemble et se tient dans l'espace,
Tout se copie aussi, fen ai peur, dans le temps;
Ce qui passe rev lent, et ce qui revient passe:
C'est un *cercle sans fin* que la chaîne des ans.

Est-il rien de nouveau dans l'avenir qui s'ouvre?
Peut-etre, — qu'on se tourne en arrière en avant, —
Tout demeure le même: au loin on ne découvre
Que les plis et replis du grand serpent mouvant.

Annak a lehetőségével szemben, hogy az azonos dolgok örökösen visszatérnek térben és időben — úgy annyira, hogy a fénysugár, a mely a tér végtelenségét átfutja, az esetben, ha az idő végtelenségét, az örökkévalóságot is átfuthatná, mindig ugyanazt a színeképet adná és mindig ugyanazokat a jeleneteket tárná föl — Guyau nem tapasztalja azt a lelkesedést, a melyet Nietzsche fog tapasztalni; sőt ellenkezőleg ezt kérdi a Természettől, határtalan kétségbeesés hangján: »Mily czélt követhetsz te öröktől fogva? Ha van czéled, hogyan van, hogy nem éred el? Mire vár eszményed, óh Természet, hogy életre keljen? Vagy, mint napjaid, ő maga is kialudt? — Az örökkévalóság tehát csak ezt a világot szülte meg! Megéri-e, megérjük-e mi, emberek, az ilyen erőfeszítést? . . . Óh, *ha* gondolkozásunk elég termékeny volna, hogy azt, a mit legjobbnak lát, megvalósíthatná! *Ha* álmai rügyet fakasztanának? *Ha* ebben az ölmos világban könnyűröptű szárnyának volna némi súlya! Érezvén ez eszmét élni magamban, általa reménylem, hogy megláthatom egy szép nap a jövő változását . . . — De, gondolatom, vajjon te magad is egészen új vagy-e? Nem születted-e s haltál-e meg már te is valamirészt?«

Így csírázik Guyauban a végnélküli ismétlődésnek matematikai álma, a melynél fogva a *ma* azonos gondolata szükségkép már sok ízben és sok helyen született és meghalt. Guyau, távol attól, hogy ez örömmámmorral töltené el, abból a bátorságvesztés utolsó szavát és a legvégső kétségbeesés elméletét hallja ki. Ugyanez az eszme ragadta meg egy nap, a mikor a tengerparton elmélkedvén, az óceánban látni vélte nem az isten tükrét, hanem a czélnélküli, az önmagát végnélkül ismétlő természet tükrét, az élet és halál közötti nagy egyensúlyét, az örökösen ingó nagy hajó képét, a mely a lényeket álomba ringatja. »Mennél jobban elmerültem gondolatomban, annál inkább azt hittem, hogy látom mint dagad körülöttem az óceán, mint önt el, mint ragad el mindent; úgy érzem, mintha magam is már csak egy hulláma volnék, hullámainak egyik vízcsöppje, mintha a föld eltűnt volna, mintha az ember is eltűnt volna, s nem maradna meg, csak a természet végtelen hullámzásaival, dagályaival, apályaival, fölülete örökös változásaival, a melyek elrejtik mély és egyhangú egyformaságát.«*

* Nietzsche Guyau „Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction” című művének e sorait aláhúzta, s melléjük ezt írta: *Joh.*

De, a helyett, hogy ezt az örökös ismétlődést elfogadná, a helyett, hogy ígent mondana az azonos nyomorúságok és szenvedések végnélküli visszatérésére: Guyau végre is a magasabb és valóban emberfölötti életben keresi a remény motívumát, a melyet a természet neki megtagadott.

Ugyanabban az évben, a melyben Guyau a »Vers d'un Philosophe« című kötetét kiadta, Gustave *Le Bon* is kiadta »L'homme et les sociétés« című művét, s annak II. kötetében azt állította, hogy »az ugyanazon lények által lakott ugyanazon világoknak sokszor kellett ismétlődniök.«

Íme, mindenhol, a legkülönbözőbb szellemeknél föltaláljuk az ugyanazon eszmétől való megszállottságot. Nietzsche azután, elragadtatva ettől az antik eszmétől, a melyet a modern tudomány felújított, azt képzelte, hogy roppant fölfedezést tett, hogy meghozza az emberiségnek a nagy újságot, a melytől jövőendő korszakát keltezni fogja.

„Én, Zarathustra, az élet szószólója, a szenvedés szószólója, a kör szószólója — téged hívlak legmélyeségsébb gondolatom ! ... Minden megy, minden vissza jő; a lét kereke örökké forog. Minden meghal, minden újra fölvirul; örökké fut a lét éve.

Minden törik, minden újra összeillesztetik; örökké megépül a létnek ugyanaz a háza; örökké hű marad önmagához a lét gyűrűje.

Minden szempillantásban kezdődik a lét; minden „itt” körül forog az „ott” golyója. A középpont mindenütt van. Tekervényes az örökkévalóság ösvénye.”

Majd azt mondja még Zarathustra:

„Most meghalok és eltűnöm, s egy perez múlva a semmiségben vagyok. A lelkek ép oly halandók, mint a testek.

De az okok csomója, a melyekbe be vagyok bonyolítva, visszatér — az újra megteremt majd engem ! Magam is az örök visszatérés okai közé tartozom.

Visszatérek ezzel a nappal, ezzel a földdel, ezzel a sassal, ezzel a kígyóval* — *nem* új életre, sem jobb életre, sem hasonló életre: örökkön-örökké visszajövök erre és ugyanerre az életre a legnagyobbakban és legkisebbekben, hogy újra tanítsam a minden dolgok örök visszatérését, — hogy újra elmondjam szavát a nagy földi és ember ideinek, hogy újra hirdessem az embereknek az emberfölötti embert.

Elmondottam szavamat, összezúz szavam, így akarja örök sorsom, — mint hirdető megyek tönkre !”

Goethe játékosnak tüntette föl a Természetet, a mely a játékasztalnál folyton azt kiálltja: »Dupla vagy semmi« azaz

* Zarathustra kedvencz állatai, a bátorságnak a gondolatröptének és az okosságnak symbolumai.

tétéhez mindig hozzáteszi mindazt, a mit a szerencse adott neki. Kövek, állatok, növények, miután így megalkották őket a szerencsés koczkavetések, újra föltetnek a koczkára: »S ki tudja, vajjon az ember nem egy oly dobásnak köszöni-e létét, a mely igen nagy nyereségre célzott? Nietzsche átveszi Goethetől a világ e fölfogását és majd ugyanazokkal a szavakkal ismétli, hozzátevén reményét, hogy majd lesz egy oly koczkadobás is, a mely az emberfölötti embert hozza létre.

„*Véletlenségből* ez a világ legrégibb nemessége, ezt visszaadtam minden dolognak, fölszabadítottam a *czél* szolgaságából.”

Zarathustra nem veszi észre, hogy maga a véletlen is visszavezetődik a sorsra, a mint ezt jól fölfogta *Demokritos*, s hogy különös fölszabadítás az, ha az ember fölszabadul a *czél*-szerűség alól a *szükségszerűség* javára. S ő mégis, talán *Epikurosra* emlékezve, a véletlennek a szabadság nevét adja.

„Ezt a szabadságot, ezt az *égi* derüt tettem azúr harangként minden dolog fölé, a mikor azt tanítottam, hogy nincs „örök akarat”, a mely fölöttük és általuk akarna.

Ezt a pajkosságot és ezt a bolondságot tettem amaz akarat helyére, a mikor azt tanítottam: mind e mellett *egy* lehetetlen: az észszerűség !

Egy csöpp értelem ugyan, a bölcsesség egy szeme szétszórva csillagtól-csillagig, ez a kovász minden dologba bele van keverve: a bolondság kedvéért van minden dologba bölcsesség keverve !

Egy csöpp bölcsesség végre is lehetséges; de minden dologban ezt a boldog biztosságot találtam, hogy mégis szívesebben *tánczolnak* a véletlen lábain.

Oh ég fölöttem, te tiszta, te magas! Az íme a te tisztaságod nekem, hogy nincsenek örök értelem-pókok és — pókhálók: — hogy te nekem tánczpadló vagy isteni véletlenek számára, hogy te nekem isteni asztal vagy isteni koczkák és koczkavetőik számára!”

Zarathustra ép oly költői módra beszél, mint *Parmenides* vagy *Herakleitos*, *de* még sokkal homályosabban képeinek lát-szólagos világossága alatt. Hogy lehetne *egy csöpp* értelem belekeverve a dolgok egyetemes és mély értelmetlenségébe, a melyek alá vannak vetve véletlen, azaz *szükségszerű* kombinációknak? Hogy lehetne ezeknek a vak kombinációknak brutalitása jobb és azúrosabb, mint az értelem pókhálója, mint az örök pók, a mely befonná a világot, czélul tűzvén ki magának minden lény javát és boldogságát, a mely czélt különben minden lény maga követne és érne el?

Bármily nehézségekkel jár is a theismus vagy pantheismus tétele, nincs ok az öröme, ha nem állapíthatjuk meg,

hogy a világnak van értelme s különösen erkölcsi értelme, hogy a végtelen haladás lehetséges az emberiség és a világ-egyetem számára, a hátrafelé való visszatérés végzete nélkül s az »örök kör« nélkül. A Zarathusra által fölvetett *véletlen* oly szükségszerűség, a mely mindent arra kárhoztat, hogy önmagát örökkön ismételje; semmi sem *tánczol* szabadon, minden, legkisebb mozdulataiban is, csak az előre meghatározott és az örökös visszatérés által reá szabott rítust végzi. Hiába beszél Zarathustra a fejünk fölött való tánczról, mi magunk zárkózunk be, mi örökre foglyok vagyunk.

Hogy a véges elemeknek, a melyek a végtelen időben és végtelen térben kombinálódnak, e matematikai koncepcziója Nietzsche szemében oly újnak látszott; hogy ez annyira fölkellesítette; hogy elmélete az emberfölötti emberről oda lyukadt ki, hogy őt tűnő délibábnak mutassa be, a ki már számtalanszor világra kelt és már számtalanszor eltűnt, s a ki vég nélkül fog világra kelni, hogy nem kevésbbé vég nélkül eltűnjék; s hogy az örök azonosság, azaz az örök hiábavalóság (*umsonst!*) Nietzsche szemében az élet legmagasabb eszméjének tűnhetett föl: ez az, a mit nehéz megmagyarázni, ha csak nem veszünk föl már valami megnevezhetetlen zavart ebben az örökösen vajúdo agyvelőben.

Annak a formális bizonyítéka, hogy Nietzsche újnak tartott eszméjét a görög fiziológusok antik eszméjétől kölcsönözte, az, hogy tőlük kölcsönzi a »nagy év«-nek nevét is:

„Van a levésnek egy nagy éve, egy rengeteg nagy éve. Akképen, hogy mi önmagunkhoz hasonlóak vagyunk nagyban és kicsiben minden nagy évben.”

A baseli nyelvész-bölcsező tehát a görögöktől vette alap eszméjét, a melyről azt hitte, hogy egyszerre pattant ki belőle a közben, hogy az Engadin magaslatain bolyongott.

Műve sarkalatos eszméje, mint ő mondja, »az igenlésnek ez a legfelső formulája, a melyet egyáltalában el lehet érni« 1881. évi augusztus havában kélt. Egy papírlapra vetette ezzel a megjegyzéssel: »6000 lábnyira a tenger színe fölött és még sokkal magasabbra minden emberi dolog fölött«. »E napokban« — így beszéli Nietzsche — »a Silva-plana-tó mellett, az erdő-kön keresztül mentem; egy hatalmas, pyramissá tornyosodó szikla közelében, nem messze Surlei-től, megálltam. Itt támadt ez a gondolatom. Ha e naptól számítva néhány hóval vissza-felé emlékezem, ott találom ez esemény előjeleként ízlésemnek,

s különösen zenei ízlésemnek hirtelen, mély és határozó átalakulását. »Zarathustra«-mat talán a zene rovatába kell besorozni, de annyi bizonyos, hogy előfeltételül a hallás művészetének teljes újjászületését követelte. Becoaroban, egy Vicenza mellett fekvő kis városban, a hol 1881 tavaszát töltöttem, mesteremmel és barátommal, *Gast* Péterrel (a ki szintén egy *újjászületett*) észrevettem, hogy a zene phoenixe röpköd körül, sokkal könnyebb és sokkal ragyogóbb tollak ékességében, mint valaha.

Ha másrészt e naptól számítva áthelyezem magam gondolatban a hirtelen és legvalószínűtlenebb körülmények közt végbement szülés napjába, 1883 február hónapjába (a végső fejezetet éppen abban a szent órában végeztem be, a mikor *Wagner* Rikárd Velenczében meghalt) megállapítom, hogy terhességem tizennyolcz hónapig tartott. Ez a kerek szám: 18 — legalább a buddhistákat — gondolkodóba ejtené, hogy alapján véve nőstény-elefánt vagyok. Közben született a *Fröhliche Wissenschaft*, a melyben száz jel hirdeti valami hasonlíthatatlan dolog közeledését«.

Nietzsche csodálatosan írta le a költői ihletet, a mely »Zarathustrá«-t, az örök kör bibliáját kipattantotta:

»Van-e valakinek a XIX. század végén világos fogalma arról, a mit hatalmas korszakok költői *ihletnek* hívnak? Ellenkező esetben leírom én. Ha csak egy csöpp babona volna az ő lelkében, az ember alig tudna szabadulni attól a képzettől, hogy ő merő megtestesülés, csak szócső, csak túlhatalmas hatalmak médiuma. A kinyilatkoztatásnak fogalma abban az értelemben, hogy egyszerre, kimondhatatlan biztossággal és finomsággal láthatóvá, hallhatóvá lesz valami, a mi az embert legmélyebben megrázza és fölforgatja, egyszerűen kifejzi a tényállást. Az ember hall, s nem keres; az ember vesz, s nem kérdi, ki az, a ki ad; villámként villan föl egy gondolat bennünk, szükségszerűen, nem tétovázva mily formát öltön, — én nekem sohasem volt választásom. Elragadtatás ez, a melynek roppant feszültsége néha könyárban váltódik ki, a mely mellett a lépés önkéntelenül majd rohan, majd lassúdik; teljes önkívület ezer finom borzongás és a hideggel tetőtől-talpig való elfutás leghatározottabb öntudatával; a boldogságnak oly mélysége, a melyben a legfájdalmasabb és a legkomorabb is nem mint ellentét hat, hanem mint föltételezett, mint kihívott valami, mint szükséges színárnyalat ily fényözönön belül; ritmikus viszonyok ösztöne, a mely a formák messze tereit

át (fogja a hosszúság, a messzefeszített rhytmus szükséglete csaknem mértéke az ihlet hatalmának, mintegy kiegyenlítője nyomásának és feszítésének.). Minden, a legnagyobb mértékben önkéntelenül történik, de mintegy a szabadság érzetének, a föltétlenségnek, hatalomnak, isteni voltunknak viharos forgatagában. A kép, a hasonlat önkéntelensége a legsodálatosabb; nincs az embernek fogalma már, mi kép, mi hasonlat, minden a legközelebbi, leghelyesebb, legegyszerűbb kifejezésül kínálkozik. Igazán úgy látszik, mintha — hogy Zarathustra szavára emlékeztessünk — a dolgok maguk jönnének és hasonlatokul kínálkoznának—»íme, jönnek mindenek enyelegve beszédedhez, s hízelkednek neked, mert hátadon akarnak lovagolni. Ímhol felpattannak előtted a minden lét szavai és szókincs szekrényei; imhol minden lét szavá akar válni, minden levés te tőled akar beszélni tanulni.« Ez az *én* tapasztalatom az ihletről; nem kétlem, hogy évezredekén át kell visszamenni, míg valakit találunk, a ki joggal mondhatja: az *enyém* is!*

Nietzsche talán illúziókban ringatja magát eredetisége felől. *Goethe* maga megmondta: »Mindig veleszületett eredetiségről beszél az ember, de mit értünk ez alatt? Születésünk perczétől fogva elkezd a világ ránk hatni, s így megy ez végezetig s mindenben.« *Goethe* mondta még: »Miben és mennyiben különbözöl másoktól? Ismerd meg magad és élj békeségben a világgal.«

Guyau majdnem ugyanakkor ugyanazokat a helyeket járta be, mint Nietzsche, azaz St. Moritz-ot és Silvaplana-t, agyában ugyanazokat a gondolatokat forgatta, s ő is átengedte magát a legmagasabb költői és metafizikai ihleteknek. A revelációk tehát, a melyeket Nietzsche lángoló strófákban tár a világ elé, nem épen annyira újak, mint ő képzelte. Nietzsche azt mondja, hogy ő »számít a színeképelemzésre, hogy a világról való látományát megerősítse« s Guyau is a színeképelemzést hitta segítségül. Nietzsche számított »a fizika és matematika egyesített tudományaira«; ő, a ki minden tudományt olybá tüntetett föl, mintha teljesen csalóka ismeretek alapján igazdoznának! Igaz-e hát, hogy az újnak vélt vallásnak nagy dogmáját lehet támogatni a tudományokkal? Igaz-e, hogy a világ folytonos ismétlődésre van kárhoytatva, valami echolalia-ra,

* Die Entstehung von „Also sprach Zarathustra“ Förster—Nietzsche Erzsébet asszonytól. Nietzsche's Werke VI. k. 482—483. 1.

mint azok a szerencsétlen örültek, a kik szünetlenül ismétlik ugyanazt a mondást, vagy pedig merőben visszhangoznak minden szót, a melyet előttük kiejtenek? — Bizony, bizony, mi nem *tudunk* ezekről semmit s az örök visszatérés prófétája sem *tud* többet, mint mi; de a filozófus elmondhatja-e részt szavát. Jegyezzük meg, hogy az e fajta spekulációk azon a föltevésen alapszanak, hogy az értelem ismeri a dolgok minden elemét, hogy ezek az elemek, mint a vegytan által fölvelt legegyszerűbb testek, ily meghatározott számban vannak megállapítva, (pl. van 80 vagy 81; egygyel se több, se kevesebb) mintha ez a szám kabalisztikus volna, s a természet *nec plus ultra*-ját fejezné ki. Ezentúl a kombinációk elméleténél fogva nincs más teendő, mint hogy keressük 80 elemünk kombinációinak számát, — a mely szám ugyan tekintélyes, de mégis véges — s azután ráakadnánk az időben és térben való ismétlődés törvényére, egy »nagy év« re, a mely, ha lefolyt, újból elkezdődne egészen azonosan. Íme oly kalejdoszkóp, a melynek forgása újra, meg újra a látományok azonos sorozatát mutatná szemünknek. Nos, a bölcsésznek az ilyenfajta tudományos spekulációk teljesen alanyiak: senki sem hizeleghet magának azzal, hogy ismeri az állandó elemek számát — ha ugyan vannak állandó elemek — sem a természet összes lehetséges erőit, sem végre ezek összes lehetséges átalakulásait.* Nietzsche itt megint ellentmond önmagának, mert a természetet kimeríthetetlennek, a levest oly zuhatagnak tünteti föl, a melyet semmi sem tud sem mederbe szorítani, sem föl tartóztatni, a mely mindig tovább megy és mindig föl tud venni új formákat. Nem ismer más meghatározott, megrögzített és megingathatlanná tett dolgot, mint emberi nyelvünk szavait, mint szegény emberi agyunk kereteit, és rekeszeit és homályos gondolkozásunk kategóriáit. S a természet a maga részéről gúnyolja kategóriáinkat, fizikánkat és változatlanokul fölvelt törvényeit, geometriánkat és szükségszerűeknek fölvelt teoremaikat! A természet halad, fut, emelkedik, száll, változik, kisiklik, örökös nemzésben van. Ezt mondta Nietzsche újra meg újra s íme leborul a matematikai kombináció egy törvénye előtt, a mely neki az abszolútum titkává válik, egy szakaszos tört előtt, a melyet ő az egyetemes talány utolsó szavának tart! Minekutána Herakleitos módjára azt hirdette, hogy semmi sincs,

* Napjainkban a kémikusok is a kémiai elemeknek tartott egységeket mindinkább *nem állandóknak*, hanem áttehetőknak tekintik.

hanem minden *lesz*, most azt mondja, hogy minden *újra lesz*, *visszatér*, s nem látja az ellenmondást! Mert semmi sem *lesz*, ha az azonos visszatérés formulája *megmarad*, ha az elemek kombinációjának törvénye mindig *ugyanaz*, ha biztosak vagyunk a felől, hogy minden visszatér még végtelen sokszor ugyanabban a változatlan rendben. Semmi sem *lesz*, ha Herakleitos folyójának van partja, a mely *megmarad* s ha vannak hullámai, a melyek folytonos *azonosságban* jelennek meg. »Az ember nem fürdik kétszer ugyanabban a folyóban« — mondja mélabúsan Herakleitos és Nietzsche vigasztalni véli, ezt felelvén: De bizony fürdik benne — s belemerül az ember számtalanszor.

Ha már Guyau is úgy fogta föl az életet, hogy az oly hatalom, a mely szüntelenül túlhaladja önmagát, legalább ő sokkal logikusabban azt következtette ebből, hogy semmiféle kombinációt, semmiféle formát nem lehet úgy tekinteni, mintha megkötné az életet és kimerítené hatalmát. »Nem lehet« — úgymond — »a mese Proteusát határozott formában megragadni, csak az álomban, a halál képében; úgy van ez a természettel is: minden forma csak álom neki, tűnő halál, csak megálló az élet örök hömpölygésében és kielégíthetetlen folyásában. A *levés* lényegileg egyenlőtlen, az *élet* egyenlőtlen. Minden forma, minden egyén, minden faj csak az élet átmeneti álmát jelenti; mi a természetet csak a halál képében fogjuk föl és ragadjuk meg«. Mi jögon kárhoztathatnék tehát a természetet és életet arra, hogy szüntelenül visszatérjen s hogy ugyanazon formák békóiba verje magát, a helyett, hogy folyton feljebb emelkedjék önmagán?

Guyau, az »L'irréligion de l'Avenir«-ben minden szempontból vizsgálta a kérdést ugyanakkor, a mikor az Engadin ugyanazon magaslatain vagy a Földközi-tenger ugyanazon partvidékein Nietzsche lelke oly tragikus szorongással viharzott. Guyau szerint Herakleitostól Spencerig a bölcsészek sohasem választották ketté az evolúció és diszolúció eszméit; de végre is, csakugyan nem választhatók ketté? Vegyük jól észbe, hogy eddig nem volt egyén, egyének csoportja, senki, a ki »önmagának teljes tudatára, az életnek és ez élet törvényeinek teljes ismeretére jutott volna; ennél fogva sem nem állíthatjuk, sem nem mutathatjuk ki, hogy a diszolúció lényegileg és örökre hozzá van fűzve az evolúcióhoz a lét ugyanazon törvényénél fogva: a törvények törvénye ∞ marad előttünk«. Hogy egy szép nap fölfedezzük, erre »a gondolkodásnak oly magas állapota

volna szükséges, a mely képes volna összevegyülni magával ezzel a törvénnyel«. Még sokkal kevésbé állíthatjuk, hogy a diszoluczió és evoluczió mindig ugyanúgy s ugyanazon körforgás törvényét követve kezdődnek el újra meg újra. S Guyau visszatér arra az eszmére, amelyet a »Vers d'un Philosophen«-ban oly költői formában fejezett ki: »A legsúlyosabb ellenvetés a reménnyel szemben — oly ellenvetés, a melyre eddig nem derítettek elég fényt, s a melyet maga *Renan* sem keltett föl *Dialogues*-ja túlságosan optimista álmaiban — talán a kudarcot valló örökkévalóság, talán az egyetemes erőlködés félig elvetélése, a mely csak ezt a világot tudta megszülni!« Hogy lehetne mégis megragadni a remény szalmaszálát az időnek ebben a feneketlen mélységében, a melynek kétségbeesésbe kell ejteni? Guyau megfelel önmagának azzal, hogy az idő két végtelen tartama van hátunk mögött és előttünk, »eddig csak az egyik folyt le meddően, legalább részben«; de még ha azt vesszük is föl, hogy az emberiség munkája s az a munka, a melyen velünk »földönkívüli testvéreink« beláthatatlan száma dolgozik, teljesen elvetél, a világegyetemnek mindig megmarad matematikailag a siker valószínűsége legalább ebben az arányban 1:2; s ez elég, hogy a peszimizmus ne tudjon sohasem diadalmaskodni az emberi szellemen.« Nietzscheként Guyau is szereti emlegetni Plato metaforáját a koczkajátékról; igaz — teszi hozzá, — hogy ezek a koczkadobások eddig csak halandó világokat s folyton esendő civilizációkat hoztak létre, de a lehetőségek számítása azt mutatja, hogy az ember még a dobások végtelen száma után sem láthatja előre annak a vetésnek az eredményét, a melyre a természet ebben a perczen, vagy holnap készül. Különös dolog Guyaut Nietzsche módjára a lehetőségeket számítva látni, de míg Nietzsche a számításból az örök visszatérést vezeti majd le, Guyau azt hiszi, hogy a lehetőségek mind újabb és újabb lehetőségeket vonnak maguk után. Szerintünk, ép úgy mint Guyau szerint is, sem az egyik, sem a másik hypothesis nem lehet tudományosan bebizonyítani. Ha az ember — úgymond Guyau — el akarja képzelni az élet és lét magasabb formáit, nem tud semmit levezetni az előttünk ismert elemekből, mert ezek az elemek véges számúak, sőt előttünk csak tökéletlenül ismeretesek, minélfogva lehet, hogy vannak végtelenül fölsőbb lények, mint mi. De »tanúbizonyosságunk, ha ily lények létéről van szó, csak annyit ér, mintha a sarkvidékek jégvirága, vagy a Himalája moha, vagy

a csöndes tenger mélységeinek moszatja kijelentenék, hogy nincs a földön igazán értelmes lény, minthogy őket sohasem szakította le emberi kéz.«* Így felelt meg az »Irréligion de l'avenir« szerzője** előre a »Zarathustra« költő-bölcseleőjének. Megadta neki, megadja nekünk a bölcsesség legfelső tanítását ekkép: »A gondolat *sui generis*, analógia nélküli teljesen kimagyarázhatatlan dolog, a melynek alapja örökre hozzáférhetetlen a tudományos s kivált matematikai formulák számára, következésképp örökké nyitva marad a metafizikai föltevések számára. Ép úgy, mint az emberi lény a legfelső nagy nem *genus generalissimum*, a mely magában foglalja az objektívnek minden fajtát, ép úgy az öntudat a legfelső nagy nem magában foglalja a szubjektívnek minden fajtát, tehát sohasem fogunk teljesen megfelelni erre a két kérdésre: Mi az emberi lény? Mi az öntudat? s következésképp erre a harmadikra sem, a melynek föltétele volna a másik kettő megoldása: Lesz-e s milyen lesz az öntudat?« Még erősebb okokból nincs Nietzsche, a ki bebizonyíthatná, hogy az öntudat mindig ugyanazon formákban fog újjászületni és meghalni, hogy az emberi lény az uralom egyszerű akarata, a mely végezetre mindig legyőzetik, hogy azután újra kezdje ugyanazt a küzdelmet ugyanazokkal a fordulatokkal s elszenvedje ugyanazt a kikerülhetetlen vereséget. A helyett, hogy örökös visszafolyást, apályt venne fel az ember, sokkal logikusabb Guyauval együtt fölvenni egy örökös előre való mozgást, a mely dagályával és apályával az életet teszi. »Legmagasabb törekvéseink, a melyek a leghiábavalóbbaknak látszanak, mintegy hullámok, a melyek, ha eljuthattak egészen hozzánk, elhagynak minket s talán egyesülve, megdagadva a világot fogják megmozgatni. A tenger is haldokló hullámaival alakítja partjait, ássa ki rengeteg ágyát, a melyben mozog. «*** — »A jövőt« — így következtet Guyau Nietzschenek idegen bölcseséggel — »nem szabja meg egészen az előttünk ismeretes múlt. A jövő és a múlt kölcsönhatásban vannak, s egyiket sem lehet egészen ismerni a másik nélkül s következésképp egyiket sem lehet kitalálni a másiktól«. S úgy hisszük, hogy ez az utolsó szó ebben a kérdésben minden bölcseleőnek, a ki érzi ismereteink határait. Nietzsche örök köre ellenben csak matematikai játék, a mely okvetlen elveszti a realitások alapját. S Nietzschenek

* L'irréligion de l'avenir. 458. 1.

** Ugyanott, 447. 1.

*** L'irréligion de l'avenir. 458. 1.

megint magától rá kellett volna erre jönnie, mert ő (mint különben Guyau is) fölveszi, hogy a matematikai törvények csak burkok, a melyek bezárják a lényeket a nélkül, hogy áthatnák.

Nietzsche véleménye ebben a kérdésben végeredménykép két lényeges ellenmondásra vezethető vissza. Az első abban nyilvánul, hogy a folyton előre haladó életről szóló fölfogása összeütközik az egyetemes egy helyben maradásról való fölfogásával. A második pedig abban nyilvánul, hogy a matematikai törvények tekintetében való skepticizmusa ütközik a matematikusok Pompilius-féle körébe vetett vak hitével. Nem végzi-e azzal, hogy maga is isteníti ezt a *circulus vitiosus*-t, így kiáltván föl: *circulus vitiosus, Deus!*

(Befejezése a jövő számban.)
(Páris.)

Alfred Fouillée

A PÁPASÁG.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

Lewes a filozófiai történetéhez írt előzetes fejtegetéseinek valamelyik helyén olyasmit állít, hogy a vallásos igazságokon vagy tanításokon mit sem változtat, akár a ptolomæusi, akár a kopernikusi világnézet az uralkodó és hogy eképen az exakt tudományok haladása a vallásos érzést sem nem gyengítheti, sem nem erősítheti. Két különmemű mennyiség ez szerinte és így össze nem mérhető. Állításának igazolását abban látja, hogy bárminő nagy szakadék választja is el például Aristotelesnek és Newtonnak a természetről való tudományát, az emberi élet végső kérdéseire — a melyeknek kutatását Bacon joggal nevezte az ő színes nyelvén: *meddő szüzeknek* — adott feleleteikben lényeges különbség nincsen és nem is lehet. Ennek a fölfogásnak következményeit úgy lehetne megjelölni: a vallásos érzés (és a metafizika), melyek pedig szintén lelki életünk tüneményei, jelenségei, mindig ugyanazok maradnak, vagy más szókkal: a lelki fejlődés egyetemes törvényei a vallásra nézve nem élnek. Mivel pedig az evolúció a tudás mostani állása szerint az egész szerves világnak törvénye, e fölfogásból kettő következhetnék: vagy a lelki életnek a vallásos érzésre vonatkozó és azt alkotó tüneményei nem a szerves életnek jelenségei; vagy: ezen tüneménycsoportra nézve a fejlődés törvényei felfüggesztődnek, tehát, e szó mythikus jelentőségében, csodával van dolgunk.

Ha már most Lewes ezen állításával egy másik positivista, *Taine* tanítását állítjuk szembe, kinek sarkalatos és bebizonyított törvénye szerint a lelki élet bármely szervének vagy bármifajta tartalmának megváltoztatása szükségképen a többi szervek és többi tartalom megváltozásával jár:* e két felfogás között könnyűnek tetszik a választás. Első pillantásra *Taine* mellé áll az ember, mert elgondolhatatlannak ítéli, hogy ugyanolyan fogalma legyen Istenről a természettudósnak, mint az ősebernek, vagy Spinozának, mint a bretonoknak; emez a a magáénál hatalmasabb étellel ruháztván föl a holt, de félelmet keltő tárgyakat maga körül, *saját személyiségét* tágítja ki, magához hasonló istenekkel népesíti meg a világot és így *ex analógia hominis* iparkodik képet alkotni róla, amaz meg nem változtatható törvények-szabályozta erők színpadjának látja a mindenséget, a *világot* tágítja ki annyira, hogy személyes istennek benne hely nem jut, és így *ex analógia universi* alkot képet róla. Világfelfogásukban tengeremessze állanak egymástól, de mivel mindkettő a világ lényegét az Isten szóval jelöli meg, ez pedig minden vallásnak és vallásos érzésnek alapja, mindkettőt — hamis általánosítás és a szavak zsarnoksága útján — vallásos embernek nevezik. Ilyen tévedésen alapul Lewes okoskodása: szavakkal számol, de nem jelentésükkel. *Pikler* belátásos elméletének vallás — lélektani igazolását nyerjük itt: az ember szükségletei — a fizikaiak és metafizikaiak egyaránt — állandók, csak kielégítésük módja változik a rendelkezésre álló belátás szerint.

Ám, könnyen azt állíthatná valaki, hogy eme fejtegetés megkerülte a kérdést, s nem oldotta meg; mert hiszen a vitás kérdés épen az, vajjon a vallásos érzés van-e valami kapcsolatban a tudással, vajjon a vallásos szükségletek kielégítési módját is a belátás szabályozza-e? s rámutathatna valaki a fönti okoskodás élő czáfolata gyanánt az egyházra és pápaságra. Életüket saját álláspontjuk szerint — nem a belátás módosítja, mert az egyház nem változik és azt állítják, hogy a vallásos szükségletek kielégítésének örök és változatlan — tehát a belátástól nem függő — módját adják a hívőknek.

Meg kell kísérelni eme ellentétek fölfejtését vagy megvilágítását, mert nagy, talán a szellemi élet legnagyobb kérdése: *az igazság értéke és ereje* forog itt szóban. Ha igaza van

* A kölcsönös függés törvénye: L. Taine: Nouveaux essais. Preface.

Lewesnek és a pápaságnak, ha csakugyan vannak a szellemi életnek tüneményei, melyek nem az emberi igazságtól függenek, ha a lelki életnek eme jelenségei oly erősek, szilárdak, hogy évezredes intézményeket bírnak meg és sok millió ember lelkében eleven valóságok: akkor súlyos tévedésen leledzenek mindazok, a kik az igazság és gondolat jogáért folytatnak immár háromezer éves küzdelmet, akkor valóban el kell ismerni, hogy az együgyűeké a mennyeknek országa és kétségbe kell esnünk a gondolat, az igazság jövőjén.

Lewes okoskodása épügy mint Taine apriorisztikus meg-gondolásokból indul ki, deduktív s így egyiknek sincsen tapasztalati, bizonyító, vitadöntő értéke; az iskolai számolás nyelvén úgy mondhatnók: megsemmisítik egymást. Ám az egyház és pápaság létező valóságok, tények, nem elméletek; tényeket pedig megczáfolni nem lehet. De mit lehet velük tenni? Értelmezni, jelentésüket fölfejtteni.

A tudás sohasem kész, hanem mindig fejlődő valami, a melynek legszilárdabbnak ítélt alkotó részeit is lerombolhatja valami új tapasztalat; az igazságnak kritériumát eddig egyetlen gondolkodó sem találta meg, noha már a Sokrates előtti görög gondolkodók is érezték hiányát; iparkodtak ilyen kritériumokat találni — elég Platora és a stoikusokra emlékeztetni — de az egyik bölcselő kétségbevonta és — a szó ősi értelmében — meghamisította a másik munkáját. Azonban a filozófiai kérdések csak távoli vonatkozásban voltak a Mindenki Józsefek életével. A mint azonban a kereszténység terjedni kezdett és más-más országban meg világrészben más-más alakot nyert, a hívő emberre üdvözülése, a vezetőkre és politikusokra nézve hatalmi érdekek miatt volt fontos dolog, hogy kiválaszszák az üdvözülés és hatalom lehetséges formái közül az igazit. E végből ugyanazon kérdés előtt állottak most a hívők és az egyház, mint hajdan például a szofisták, és bizonyára akadtak az egyháziak között is szofisták, a kik a tanok ellenmondásából akár valamennyinek téves voltát, akár az igazság megállapításának lehetetlenséget következtették. De mivel egy francia író állítása szerint az emberiség állításból él, és meghal a tagadás-tól, az élni akaró egyháznak szüksége volt az igazság valami-féle bizonyosságára. Eme kritériumot kereste az egyház a IV—V. század számos zsinatján és tette hathatósabbá a politikai hatalommal való szövetkezés révén. Mivel azonban a zsinatok végzései gyakran ellenmondottak egymásnak, szüksége támadt

felsőbb döntőnek, és ez a pápaság, helyesebben a pápa lett. És a pápa nemcsak vallási és erkölcsi dolgokban szabta meg az igazságot, hanem döntő ereje és hatalma kiterjedt az ember lelki életének minden tartományára. Az egyház, mint az emberiségnek Istentől rendelt tanítója, nemcsak erkölcsant adott, hanem metafizikát és kozmológiát is; megvoltak és megvannak határozott tanai a világ keletkezéséről, a föld alakjáról és helyzetéről, a mindenség egyéb részeihez való viszonyáról, a világ kormányzásáról és az ember helyzetéről. Mindez elméleteket, a melyek nem egyházi felfogás szerint, változó nézetek, hajdan igazak, ma tévedések, a pápaság hatalmával fedezte és szellemi létét kötötte hozzájuk. De az igazság a benne rejlő immanens erőnél fogva még így is átalakította magának az egyháznak a világról való fölfogását és így a vallásos érzést is. Más a XIII-ik századbeli katolikus képe Istenről, a ki a földet állította a világ középpontjába és a csillagokat azért teremtette, hogy díszítsék az égi boltot és este világítsanak; más a XX-ik század katolikusa is, a ki tudja, hogy a mérhetetlen mindenségben egy kicsi pont a föld, mely támadt és elmúlik a mindenség meg-megújuló forradalmaiban; a ki tudja, hogy a csillagok mérhetetlen, a miénknél sokszorta nagyobb világot alkotnak és az ökörnek van az a rendeltetése, hogy sült formájában az asztalra kerüljön. A kopernikusi világnézet, nem hiába küzdött teljes erejével ellene az egyház, lassan, de biztosan revoluzionálja az európai emberiség vallásos érzését és tudását. Minden tiltakozás és tudomásul nem vétel ellenére is, *más* Isten az, a ki Kopernikus és Newton, más, a ki a Pentateuchus világát teremtette. Mivel pedig mégis csak az Istenfogalom a vallások alapja és végső kútfeje, ezen fogalom pedig az imént jelzett átalakuláson a tudás, a belátás változása következtében, valósággal keresztül ment, elmondhatni, hogy a lelki életnek nincsenek meg nem változtatható tünetényei. Az intézmény pedig felfogásunk szerint nem egyéb, mint valamely eszméleti állapot kivetítése, mondhatni materializációja, legtagabb értelemben — okozata is és így nyilvánvaló, hogy az ok változásával az okozat is megváltozik: vagyis a *vallásos érzés változását a vallási intézmények változása követi nyomon*. Mivel továbbá a lelki élet egyéb, nem vallási, megnyilatkozásait senki sem állítja változhatatlanoknak, a mássá levés egész lelki és ennek következtében társadalmi életünk törvénye is, kimondhatjuk: *hogy az eszméleti állapotok evolúciójával pár-*

huzamosan halad és azt követi az intézmények evolúciója, úgy hogy ezen ítélet a társadalmi pszicho-fizika alaptörvényéül ismerhető el.

IV.

Az istenfogalom ezen szükségképeni és gyökeres megváltozása a tömegeket azonban talán csak évszázadok múlva fogja áthatni, minélfogva az egyház mélyreható, ilyen szellemű reformációja is csak akkorra várható. Az egyháznak azonban nemcsak a műveletlen tömegben, hanem a tudományos műveltek között is vannak hívei, kik saját lelki szükségleteiket tartva szem előtt, már most szeretnék olyan, vagy a fajta egyházban élni, a minőre a tömegnek csak századok múlva lesz szüksége. Ennek a törekvésnek szülte a *liberális katolicizmus* néven ismeretes mozgalom, valódi képviselői a Kúria szemében mindig megbízhatatlan és gyanús német theologusok: *Erhardt*, *Schell* és mások és irodalmi arcképüket még föllépésük előtt megrajzolta *Zola* a »Róma« Pierre Fromentjában. Hogy eme mozgalom egyházi férfiakban talált támogatókra, eleven bizonyítéka annak, hogy az egyház nem változhatatlan intézmény, és hogy ott is érzik szükségét, hogy a modern élet tudományos és szociális követelményeinek az egyházon belül kell helyet szorítani. A mint joggal nevezték a szocialisták imént lezajlott drezdai pártgyűlésén *Kautskyt* a párt pápájának, éppen olyan joggal nevezhetné valaki az *Erhardt*okat az egyház revizionistáinak.

Előrelátván a fejlődés sodrát, megszeretnék kímélni az egyházat olyan összeütközésektől, mint a minők a XVI. században erősen megcsorbitották tekintélyét; a *volenti ducunt fata* elvet követve szeretnék, ha az egyházi forradalom fölülről, szinte észrevétlenül indulna meg. Ismerik, milyen nagy szellemi veszteség háramlott abból az egyházra, hogy szembe szállott és tagadás álláspontjára helyezkedett a kopernikusi világnézettel szemben, ezért akarják megelőzni, hogy hasonló veszteség érje az egyházat most, mikor *Darwin* és *Spencer* tanai ezt a világnézetet az organikus világ egészére, *Marx*ék pedig különösen a történeti életre terjesztik ki. Ám ez a mozgalom az intézmények lélektanát ismerők szemében már eleve a sikertelenség bélyegét viseli magán: a hegytető lakói mutogatnak valami kilátást a völgy lakóinak; optikai lehetetlenség, hogy ugyanazt lássák és kívánják meg. A míg a tömegek,

különösen a latin országokban, megtartják mai mivoltukat, a latin katholicizmus és a pápaság sem változhatik meg gyökeresebb módon. Ám nem várt — és nem kívánt segítséget nyerhet ez a mozgalom a szocializmus részéről, melynek vallási formák — modern tudományos alapon nyugvó, — vallási formák felé haladó fejlődése félreismerhetetlen. Ha e két reformmozgalom, az egyik alulról, a másik felülről indulna ki, valahol összeérhetne, a katholicizmus forradalma gyorsabban és alaposabban következhetnék el, semmint általában várják és számítják. Még sikertelenebbnek és az intézmények mivoltának még nagyobb félreértéséből eredőnek kell itélni ezen világitásban ama találgatásokat és reformterveket, melyeket itt-ott az új pápa egyénileg fölöttes szimpatikus és erényekben valóban kiváló megjelenéséhez fűztek. Az egyház és a pápaság nem az egyes, a mindenkori pápa egyéniségének kifejezője, hanem kifejezője egy óriási hatalmi szervezetnek, a melyet egyrészt az átöröklés, másrészt a meglévő más társadalmi szervek hatalmi viszonyai határoznak meg. Minél kisebb és kevesebbre kiterjedő valamely szervezet, annál több kilátása van benne az egyéni kezdeményezésnek és viszont, és így világos, hogy nincs intézmény a világon, melyre nézve közömbösebb volna, ki vezeti, mint épen a pápaság. Bámulatos erejének ez is egyik titka és magyarázata.

V.

Szociológiai szempontból fölötte érdekes az is, hogy bármennyire tiltakozik hivatalos nyilatkozataiban és az általa sugalmazott tudomány termékeiben a társadalmi élet természettudományos fölfogása ellen, mégis az egyház mutatja meg a legcsattanósabban, hogy a természeti kiválasztás elve az emberi társadalmakban is érvényesül és hogy a legkiválóbb fennmaradásának törvénye az intézmények történetét is szabályozza. *Galton* a középkori elmaradottság okait kutatván a legfontosabbat abban véli megtalálni, hogy hosszú évszázadokon keresztül az értelmileg legkiválóbb egyének lemondtak a faj propagálásának hivatásáról, hogy az egyháznak szenteljék életüket és munkájukat. A középkor szellemi élete, igaz, elhanyagolt evvel, de viszont az egyház fölvirágzott és csodálatraméltó épülete, ha nem is minden ízében megkészült avval az erővel, a mit a faj fenntartására és nemesbítésére szánt tulajdonképen

a természet. Az egyház azonban nemcsak kiválasztotta az értelmileg és erkölcsileg legkiválóbb egyéneket, hanem föl is használta őket. Valamennyi hatalmi szervezet közül ő közelíti meg leginkább Plato állameszményét abban, hogy benne igazán a bölcsek, filozófusok uralkodnak: arisztokratikus szervezet, de a szónak igazi és kívánatos értelmében, pedig nem volt még a világon szervezet, mely demokratikusabb alapokon épült volna.

Kunfi Zsigmond.

SZEMLÉK.

Renan.

Ha antropomorfiikus szempontból fogod föl a világ folyását, joggal beszélhetsz ismét a történelem humoráról. Még nincs egy éve: Bretagneban háború volt; fegyveres erő is csak ravasz hadi tervek révén tudta elfoglalni a kolostorokat, a melyeket az elszánt bretonok husáanggal, moslékkal és műveltségük fokának megfelelő más e fajta szerszámokkal védelmeztek; és íme, alig fordult egyet az esztendő: Tréguierben Renan szobrát leplezték le. — Egy nép öröme vagy fájdalma mindig tiszteletreméltó és komoly dolog; és a szabad gondolat tréguieri ünnepe gyásza volt a jó bretonoknak. A kereszténységnek a pogány vallásos eszmék fölszivódása következtében elfogult formáját ez a nép őrizte meg legtisztább alakjában és mégis az volt a sorsa, hogy ő adja a világnak azt a szellemet, a ki Jézus tanításában az érzés és tudás rostájával tisztára megválasztotta a búzát a konkolytól.

Renanról szólva Jézusra kell gondolnia az embernek, mert bár tenger sokan hordozták ajkukon nevét és szívükben képét, mégis kevesen élték át Jézus személyiségét és történetét olyan elevenen és igazán, mint franciaia életírója; sokan éltek vele, sokan meghaltak érte, de kevesen értették meg úgy, mint Renan. Ha az emberről és a neki jutott feladatról elmélkedel, el kell hinned, hogy egy felsőbb intelligencia, a gondviselés intézi a dolgokat és szabja ki az emberek munkáit; mert nem volt még a világon ember és munka egymáshoz illőbb. Tudásával és tanultságával meglátta és megbecsülte a szent történetben az igazságot, érzéseivel fölfogta költészetét. Misztikus és raczionalista volt egy személyben: amaz fajánál, jelleménél, akaratánál, emez egyéniségénél, szelleménél, gondolatvilágánál fogva; és mivel Jézus ránk maradt történetében is ez a két vonás minduntalan egybefűződik, mint a hajfonatnak két ága, nyilvánvaló, hogy hivatása volt e történet megírására. Vannak elemek, melyeknek egyesülése hő és fénytüneményekkel jár, például, ha kálium negatív elemekkel egyesül; a szellemi világnak is vannak ilyen kémiai tüneményei, mikor két „vegyileg” rokon szellem egymásra talál. Ilyenkor páratlanul szép tünemények fejlődnek. A *Vie de Jézus* ilyen találkozás gyümölcse. Vagy más képpel: az emberiség testté vált erkölcsi öntudata — Jézus — egy olyan tükörré talált Renan szellemében, melyet művészi és erkölcsi tulajdonságok egyaránt alkalmassá tettek arra, hogy adaequat tükör-

képet adjon. Nagyobbyszerű volt ez a látvány, mint Irving Hamletje, melyről azt mondotta egy angol kritikus, hogy olyan, mint Shakesperet villámlás fényénél olvasni. És ennek a látványnak Európa műveitjei voltak szemlélői, mert Renan az emberiség nagy nevelői közé tartozott, a kiknek hatását ott érzi a művelt ember gondolatvilágának nem egy részében. Ha majd valaki a vallásos érzés történetét — az igazi, belső vallás történetét fogja megírni, számot kell vetnie és meg kell mérnie azt az átalakulást, a mely a breton író műveiből és fölfogásából terjedt el, melynek lényege tán abban foglalható össze, hogy Jézus a felekezetnélküli istenhívés hirdetője volt és Istenben az ideal kategóriáját látta. Nem állítom, hogy Renan látta először ilyen világításban Jézust, hiszen Taine ítélete szerint, Németország szülte meg a XIX-ik század harminczas éveiben történelmi korszakunk minden nagy eszméjét, tehát a kereszténység ilyen fölfogását is; de a mint a XVIII. században az angol szellem filozófiai és politikai eszméi csak a Voltaireken és Diderot-kon keresztül tudtak beférkőzni a köztudatba és forradalmakat idézni elő világszerte, aképen vált Renan a német exegesis és a hegeli szellemtől megtermékenyített vallásfilozófia akkumulátorában meggyülemlett erőnek elvezetőjévé. A XVIII-ik század, mely hijával volt minden történelmi érzéknek, a vallásokban és a kereszténységben nem látott mást, mint egy *fable convenue*-t és minden jómódú, művelt férfi vagy nő, a jó társasághoz való tartozás tény énei fogva volt vallástalan. Ez a sekélyes és tudománytalan fölfogás kiszikkasztotta a lelkeket. Elutasíthatlan szükséglet képében jelentkezett az a vágy, hogy az elme autonómiájának megőrzése mellett nem lehet-e az érzést is jogaihoz juttatni, hogy a dogmákban való hit és a bálványozás elvetése nem lehetséges-e más utón, mint hogy a merő tagadás és elutasítás álláspontjára helyezkedel ama óriási erkölcsi, lélektani és művelődés-történelmi ténynyel szemben, melyet kereszténységnek neveznek. Strauss Dávid megkérdezte: Sind wir noch Christen? és nemmel felelt rá; Renan is kérdezte és azt felelte, hogy *mindig* azok leszünk. De új és tág jelentését szabta meg a kereszténységnek, a mely kikívánczik minden szervezett egyháznak vagy felekezetnek körvonalaiából. Kell, hogy Homais-n, az istentagadó kisvárosi gyógyszerészen, Flaubert halhatatlan alakján és a rózsafüzéres vénasszonyon kívül, — a kiket Lichtenberg: die Artillerie der Kirche névvel tisztelt meg, — legyen más jogos formája is a vallásnak. Renan munkásságával és életével, mindkettőnek nagy volt az igéző ereje, megmutatta, hogy van más megoldás is, és nekem erős hitem, hogy többet használt a vallásosságunk, mint a mennyit ártott a katolikus egyháznak.

Anatole France, Combes és a többi ünnepi szónok nem ilyen fölfogással nézte Renant; nekik harczy eszközökre volt és van szükségük: az élők erejére és a holtak segedelmére. A mikor olyan heves és a világnézet legvégső kérdéseit megbolygató a harcz, mint most Franciaországban, akkor mindennek, még a halottaknak is csak egy a feladatuk: hogy — Nietzsche kifejezésével élve — az életnek szolgáljanak. Meg azonfelül: Renan lelke sokrétű lélek volt és mint két ellentétes világnézet produktuma akkor is tele volna ellenmondásokkal, ha nem kereste volna őket és szelleme alkatánál fogva nem kényszerült volna rájuk. De minden más erői egy czélt szolgáltak: új jelentését szabta meg a vallásosságunk és evvel a vallásos érzés evolucziójában fontos helyet szerzett magának és munkásságának.

Egyetemi megnyitó beszédek.

Mintha az ez évi megnyitó ünnepélyen a szokottnál bátrabb és szabadabb szellem vonult volna át az egyre szertartásosabbakká váló beszédeken.

Első sorban *Heinrich Gusztáv* rektori beszédére gondolunk. Komoly és mély problémákat állított fel, melyekre figyelemreméltó válaszokat adott. Az egyetem főhivatását és rendeltetését a nagy és a gyakorlati életpályáktól független tudomány hirdetésében kereste s helyesen utalt a német mintákra. A szabadságnak, mint a kutatás éltető elemének hangsúlyozása talán a nyugaton már közhely számba mehet, de nálunk bizonyára nem volt felesleges állásfoglalás.

„*A minimumra redukálni az előadásokat és az egyetemi tanítás és tanulás fősúlyát az intézetekbe átvinni: ez az egyetlen reform, mely egyrészt az egyetem igaz szellemének megfelel, másrészt a kívánt sikert biztosítja.*” *Heinrich* beszédének ez a másik kiemelkedő pontja szintén számíthat mindazok rokonszenvére, kik a tudomány sorsát a szívükön viselik.

Tényleg a *szemináriumi* oktatás az egyetem lényege, míg az előadás, mely a tankönyvek felmondásából áll, iskolamesteri szempontból — a hallgatóság gyöngébb elméjű részére nézve — talán bírhat jelentőséggel, de a tudomány szempontjából, a könyvnyomtatás feltalálása óta, alig tekinthető egyébnek, mint egy célját vesztett „survival”-nek, mely az emberi tunyaság és konzervativizmus folytán megmaradt a tudomány élő testében.

Pompásan észrevette azt is *Heinrich*, hogy a hallgatók közönyének főoka a *professzorokban* rejlik s miért nem jelentkeznek ez a természettudományi szakokban s miért oly ijesztő a jogi karon. A hallgató oly előadásokra jár el, a hol tanulhat, de nem jár el oda, hol pusztán tankönyvekből fölmelegített bölcseséget kínálnak.

Ha így *Heinrich* beszédének kiinduló gondolatait a legteljesebben helyeseljük is, konklúziójával nem tudunk egyetérteni.

Mert mindebből nem az következik, hogy tudományos életünk súlyos betegségének egyedüli vagy csak főorvossága is az egyetem teljes *autonómiája*, hanem az, hogy a *tanári kar niveauját kell minden áron és minden eszközzel emelni.*

Talán alig kell külön kiemelni, hogy egyetemünk rektorának ez a postulatuma is, a teljes egyetemi szabadság, a mi feltétlen rokonszenvünkre számíthat. Az a mi ideálunk is. Csakhogy vele szemben rendkívül kétségesnek tartjuk, hogy a jelenlegi tanáryanag mellett ez az orvosság segítene-e s nem növelné-e esetleg a bajt?

A cenztrális probléma szerintünk egyelőre a tanári kar színvonalanak emelése. Azon a napon, melyen Schmöllerok, Sombartok, Lóriák, Mengerek, Tardeok s más ilyen kaliberű férfiak foglalják el a magyar egyetemi katedrákat: tudományos válságunk legsúlyosabb része orvosolva volna, a minthogy az orvosi és filozófiai kar számos s a jogi

kar egynéhány valóban európai színvonalon álló kitűnősége többet használt egyetemünknek, mint minden bürokratafogás és adminisztratív fondorkodás.

— Igen ám, de hogy lehet a professzorok színvonalát emelni? — lesz az ellenvetés.

Tudjuk, hogy ez a probléma nehezen oldható meg, de nem megoldhatatlan.

Azoknak, kik a tudományt komolyan veszik, tömörülni kellene s a legszigorúbb kritikát kellene gyakorolniok, a közvélemény felrázása mellett és a sajtóban minden oly kinevezéssel szemben, mely nem felelt meg a legszigorúbb tudományos követelményeknek. Szeretném látni, melyik kultuszminiszternek volna bátorsága oly embert az egyetem vagy valamely főiskola nyakára hozni, kit a valódi tudósok ez a szövetsége — ha mindjárt egy kar kisebbsége is — a *nyilvánosság előtt* kicsinyel vagy megbélyegez.

E mellett nem kellene visszariadni attól sem, hogy *elsőrangú külföldi erőket hívjanak meg katedráinkra*, kik iskolát és succrescentiát teremtenének. (Még ha mindjárt a nemzeti hősök egy másodrangú hazaárulási komédiát rendeznének is.) Hogy ezek nem jönnek ide? Dehogy nem, kérem. Csak legyen velük szemben az állam oly generozus, mint azon angol csődörökkel szemben, melyeket grófjaink paripái vérenek felfrissítésére ideszállítanak.

Hasonló nagylelkűséggel (teszem, mint a japán kormány teszi) tessék kiküldeni külföldi többéves tanulmányutakra oly ifjakat, kik *irodalmi munkásságukkal* — s nem az első padosorokban való egyetértő vigyorgásukkal — képességüket *bebizonyították*.

Ha így járnánk el, kifejlődnék egy komoly, nagy és becsületes magyar tudomány, melynek a tudományos kutatás ép úgy létfeltétele volna, mint a mai — fájdalom — nagyobb részének a pletykázás, gazdasági tevékenység és politikai stréberkedés.

Azok az emberek, kiknek a politikai pálya *carriere*-t jelent, nem méltók a tudós nevére s míg ez felfogás erkölcsi meggyőződésé nem jegeczesedik ki, nem lesz magyar tudomány.

A másik beszédet *Ballagi Aladár* dékán mondotta, kinek véleményére — ismert bátor szókimondásánál fogva — különös súlyt helyezünk. Fájdalom vele szemben — ha ugyan az újságkivonatok elég megbízhatók — jóformán csak véleményeltéréseket konstatálhatunk. Beszédje azon u. n. etnikai iskola egyik hajtásának tekinthető, mely a külföldön csődöt mondvá, nálunk még gyakran emeli fel szavát. Nem mintha kicsinylenők az erkölcsi eszmék szerepét és jelentőségét. Ellenkezőleg azokat a fejlődés igen jelentékeny tényezőjének tartjuk. De hibásnak ítélünk minden oly felfogást, mely bajaink

orvoslását *kizárólag, vagy csak első sorban* is ezen eszmék megváltoztatásában keresi.

Mikor pl. *Ballagi* a kapitalista rendszer szellemét nagy, szigorú és kegyetlen vonásokban ítéli el, a mi lelkünkben is beszél; de midőn a megváltást az „eszmeiségben” s a „vidám szegénység képviselőjében” keresi — véleményünk szerint — hatástalan orvosságot ajánl. Az orvosság, komoly, radikális orvosság, csak azon gazdasági s politikai alap megváltoztatásában lehet, melyből a jelenlegi rend urainak *Ballagi* által méltán ócsárolt etikája kihajtott.

A szegényeknek a *gazdasági önmegegerősítést* kell első sorban ajánlani s erre a nagy munkára kell az elnyomott osztályok erkölcsi fegyvertárát is koncentrálni, míg az „eszmeiség” s igénytelenség erkölcsi leckéit tessék a gazdagoknak és a hatalmasoknak prédikálni.

Hogy *Ballagi* a „neveltetés kiváltságáról”, mely egy új nemesi előjog jellegével bír, beszél, az az élesszemű hisztorikus megfigyelésére vall. De mint moralistától nem e tény glorifikálását vártuk volna tőle, hanem Carlyle-i ostor suhogtatását ama kufárok arczába, kik a lélek szabad kifejlesztésének emberjogából nemesi előjogot csináltak.

J.

A német szocziáldemokrácia pártgyűlése.

Az óriási diadal után, a melyet a német szocziáldemokrata párt a június 16-iki birodalmi gyűlési választásokon aratott, a melyekben 3,008.000 ember adta szavazatát szocziálista jelöltre, az egész világ azt hitte, hogy a párt idei kongresszusa nagy diadalünneppé lesz. Am a drezdai kongresszus minden egyébnek inkább nevezhető, mint diadalünneppé. Oly hevességgel, annyira személyes éllel egyetlen kongresszuson sem ütközött össze a párt két iránya, az ortodoxok és revizionisták, mint Drezdában.

A külső ok, a mely a vitáknak tárgyat nyújtott, igen csekélyrendű. Az egyik a pártvezetőségnek javaslata, párttagoknak polgári lapokban és folyóiratokban való közreműködésének határait illetőleg, a másik a birodalmi gyűlés alelnöki állásának a párt kebeléből való betöltésének kérdése volt. Magukban véve oly aprólékos kérdések, hogy elvi jelentőségük csakis az elfogadott határozati javaslatból ismerhető fel.

A pártgyűlés *Bebel*, *Kautsky* és *Singer* következő indítványát fogadta el 288 szavazattal 11 ellen:

A pártgyűlés megköveteli ugyan, hogy a frakció érvényesítse igényét, hogy az első alelnöknek és egy jegyzőnek állását a reichstagban az ő köréből töltsék be, de hogy megtagadja (ablehnt) udvari vagy egyéb kötelezettségek vállalását, a melyek nem a birodalmi alkotmányban vagy a birodalmi gyűlés ügyrendjében gyökereznek.

A pártgyűlés leghatározottabban elítéli a revizionista törekvéseket, a melyek arra irányulnak, hogy eddigi bevált és győzelemmel koszorúzott, az osztályharczon alapuló taktikánk oly értelemben változzék meg, hogy a politikai hatalomnak ellenségeink legyőzése (*Ueberwindung*) által való meghódítása helyébe a dolgok

fennálló rendjéhez simuló politika („eine Politik des Entgegenkommens an die bestehende Ordnung der Dinge”) lépjen.

Az ilyen revizionista taktika azt eredményezné, hogy az a párt, a mely a fennálló polgári társadalmi rendnek lehető gyors átalakítására szocialistává törekszik, tehát a szó legjobb értelmében forradalmi, olyan párttá válnék, a mely a polgári társadalom reformálásával megelégszik.

A pártgyűlés elítéli továbbá mindazon törekvéseket, a melyek a létező, folyton növekvő osztályellentétek takargatására (vertuschen) irányulnak, hogy a közeledés (Anlehnung) a polgári pártokhoz megkönnyíttessék.

A pártgyűlés elvárja, hogy hatalmát, a melyhez tagjainak megnövekedett száma, valamint a mögötte álló választótömeg hatalmas megnövekedése juttatta, a frakció programmunk alapelveinek megfelelőleg arra használja, hogy a munkásosztály érdekeit, a politikai szabadságnak és az összesség egyenlő jogainak tágítását és biztosítását a legerélyesebben és legnyomatékosabban szolgálja és a harcot a militarizmus és marinizmus ellen, gyarmat- és világpolitika ellen, minden formájú igazságtalanság, elnyomás és kizsákmányolás ellen még erélyesebben vigye, mint a mennyire eddig módjában volt.

A közreműködés kérdésében pedig 283 szavazattal 24 ellen elfogadta a pártvezetőség előterjesztését, a mely így hangzik:

1. Összeegyeztethető-e a párt érdekeivel, hogy párttagok szerkesztői és munkatársi minőségben közreműködjenek oly polgári sajtóvállalatokban, a melyek gyűlölködő (gehässig) vagy rosszakaratú (hämisch) kritikát gyakorolnak a szocialdemokrata párton?

Felelet: Nem!

2. Lehet-e párttag szerkesztője vagy munkatársa olyan polgári lapnak, a melyre a fönti jellemzés nem illik?

Igen, a mennyiben olyan állások jönnek számba, a melyekben a párttag nem kénytelen a szocialdemokrata párt ellen írni, vagy az ellen irányuló támadásokat fölvenni.

Azonban érdeke a pártnak, valamint az ilyen állásokban levő elvtársaknak, hogy a pártban bizalmi állásokat ne kapjanak, mert ez előbb-utóbb összeütöközést idézne elő önmagukkal és a párttal. Elvi visszapillantásunkban igyekszünk majd beállítani a drezdai kongresszust a munkásmozgalom általános fejlődési irányainak keretébe. Itten elég rámutatnunk arra, hogy e javaslatoknak óriási többsége győzelmét jelenti annak az iránynak, a mely a mai gazdasági és társadalmi fejlődésben az összeütöközéseknek és az osztályellentéteknek kielesedését látja és a szocialista pártok helyes taktikájául ennek megfelelően nem a szélső polgári pártokkal való kooperációt ismeri el, hanem azon legszélesebb értelemben vett intranszigienciát, a mely az egész polgári társadalmat és minden polgári pártot a feltörekvő munkásosztály, tehát a társadalmi átalakulás, ellenségének tart. Nyilvánvaló, hogy Németország legnagyobb politikai pártjának ilyen állásfoglalása a birodalom jövőjére döntő fontosságú s már ezért is a legnagyobb figyelmet igényli.

Sz.

A salzburgi szünidei egyetemi tanfolyamról.

Közismeretű dolog, hogy az angol „university extension” általános műveltséget nyújt mindazon társadalmi osztályoknak, melyek foglalkozásuk vagy kedvezőtlen anyagi viszonyaik miatt akadályozva vannak a magasabb kulturnívó iskolai megedzésében. Kevésbé ismert dolog azonban, hogy az angol egyetemek az iskolai szünet alkalmával úgynevezett „nyári egyetemet” rendeznek be az egyetemi székvárosban, a mely már nem populáris, de tisztán tudományos, rövid összefoglalását adja mindazon ismereteknek, a miket az év folyamán az egyetem hallgatóinak megszerezhetni módjukban volt. Ezen tanfolyamok résztvevői többnyire akadémiai műveltséggel bírnak s aránylag kevés közöttük még az olyan is, a ki kiképezését valamely settlement-ben nyerte.

A salzburgi egyetemi kurzus kétségtelenül az utóbbi kategóriába tartozik, miután rendes hallgatója csak akadémiai műveltséggel bíró egyén lehet s tanárai is a tudomány teljes apparátusával felfegyverezve egyetemi nívón álló előadásokat tartanak. A különbség az angol „nyári egyetem” és a salzburgi „Ferialhochschulkurse” között csupán az, hogy az utóbbi sem rendes épülettel, sem meghatározott és zárt tanárikarral nem rendelkezik. E tekintetben tehát igen közel áll az angol university extensionhoz. Azonban jobban szemügyrevéve a dolgot, még sem egyszerű university extension az. Itt is jelen van in statu nascenti egy szabad egyetem, csak hogy a folyamat megfordított: nem az egyetem szüli a kurzust, hanem utóbbi képezi alapját egy jövőbeli egyetemnek.

Salzburgban ugyanis két év óta kemény harc folyik az egyetemért. A klerikálisok katolikus jellegű egyetem alapítását határozták el s e célra már meglehetősen összeget gyűjtöttek össze. A salzburgi polgárság, egyesülve a bécsi egyetem szabad gondolkozó tanáiraival megalakította a „Salzburger Hochschulvereine”-t, a melynek célja Salzburgban állami egyetem felállítása. Nem küldöttek azután deputációt a miniszterhez, polgármesterhez, képviselőhöz, miként ez nálunk szokás, hanem a gyors cselekvés terére léptek. Két év alatt az egyesület tagjainak száma 5000-re szaporodott (az elmúlt évben még csak 2000 volt) s 42 városban van fiókegyesülete. E fényes eredmény s a tetemes pénzbeli támogatás, a melyet az egyesületnek magánosok és községek nyújtottak, merész, de igen szerencsés lépésre bírta az egyesület vezetőit. A klerikálisokat s az osztrák kormányt bevégzett tény elé állítandó a német birodalmi tanárokhoz és diákokhoz fordultak segítségért. Hiszen utóvégre is, a mint ezt a bécsi prorektor Prof. Schipper az ismerkedési estélyen tartott nagy beszédében kifejtette: a birodalmi németiségre, különösen pedig az egyetemekre nem lehet közömbös dolog, hogy oly fontos helyen, mint Salzburg, a mely már természeti szépségénél fogva is hatalmas vonzóerőt gyakorol az ifjúságra, a szabad kutatás vára helyett szimplax szakiskola álljon s

épen azok igazgatása alatt, kik az akadémiai szabadságnak kifejezett ellenségei. A német tanárok színe-java s a német diákság örömmel fogadta a meghívást s így jött létre az ezidei „Ferialhochschulkurse” Salzburgban.

De, a mint az előadások megkezdődtek, a politika azonnal megszűnt irányító és vezető csillag lenni s átvette szerepét a tudomány, a melynek csak egy irányelve van: a kriticizmus, a szabad vizsgálódás s egyébként sem felekezeti, sem politikai tekintetet nem ismer. A tanárok igyekeztek a kurzust egyetemi színvonalon megtartani. És ezt igen okosan tették. Talán a külső hatás nagyobb lett volna ellenkező esetben, de hisz ők nem Potemkin falvakat akartak építeni, hanem egy tényleges, szilárd alapú egyetemet, hogy az ellenfélben is tiszteletet keltsen. Csak így állandósulhat, verhet szilárd gyökeret a salzburgi szabad egyetem s csak így követelhet később állami elismerést.

Az előadások sorozata valóban kiváló volt. Minden modern kérdés megtalálta kellő méltatását s gondosan ügyeltek arra is, hogy lehetőleg minden irány képviselve legyen, nehogy a szabad kutatás elvét maga a „Ferialhochschulkurse” bontsa meg. Természetesen számolni kellett az adott viszonyokkal is s miután kellő eszközök hiányoztak, a természetrajzi előadások szervezéséről le kellett mondani. Azonban, a város nagylelkű támogatása lehetővé fogja tenni jövőre a természettudományi kollégiumok tartását is. Ez évben a filozófia, az államtudomány és az irodalom szerepelt tantárgyként. Közbejött akadályok miatt néhány tanár (Knapp, Ostwald, Burckhard) hirdetett előadását nem tarthatta meg. Bármily érzékeny csapás volt is ez a hallgatóságra, a kurzus értékéből nem vont le.

A modern filozófia két nagy iránya a Nietzsche-féle individualizmus, mindenesetre a Breysig által korrigált finomabb formában ütközött a szociális iránynyal, amelyet Tönies kiel tanár képviselt. („A történelem szociálfilozófiai nézőpontból”) Breysig kikelt a csaták és udvari pletykák történetírói ellen. Azután kifejtette saját felfogását a mely szerint az emberiség fejlődése nem három, de csak egy epochát mutat fel s az evolúció fázisai ugyanazon sorrendben jelentkeznek a görög, római s a germán-román történelemben s világosan felismerhetők a vad népeknél is. A fejlődés csúcspontja mindenütt az imperializmus, az egyéniség korlátlan uralma. Nagy Sándor, Caesar. Napoleon nem lehettek egyszerűen a milió gyermekei, ugyanazon alaknak háromszoros ismétlődése a világtörténelemben föltétlen bizonyosság az individualizmus mellett. A szociális mozgalmat nem tartja az emberi fejlődés végső fázisának, bár örömmel üdvözlí, mint a népben lakó erő megnyilvánulását s elítéli azokat, a kik a szociális mozgalomban depravációt vélnek láthatni. Egyébként szilárd meggyőződése, hogy az emberiségnek 2—300 évi szociális fejlődésre van szüksége, a míg a kollektív termelés kulturnívójára megérik. Breysig

kitűnő előadásának hatását Tönies nem volt képes lerontani, részint mert előadásának formája nem volt elég vonzó, részint mert igen szűk téren operált. A szociális filozófia történetéhez fűzött reflexiók, a melyekkel saját álláspontját igyekezett érvényre juttatni, elvesztek Breysignek egyéniségétől duzzadó, teljesen önálló előadása mellett. Azonban a kollektív filozófiának egy második harcosa is sorompóba lépett, nem kisebb tudós és nem kisebb szónok Breysignél: *Werner Sombart*, a boroszlói egyetem világhírű tanára, a kit egyes munkáiban már csak hajszál választ el a szociálizmus Bernstein-féle csoportjának felfogásától. Ezzel a mérleg ismét a filozófia szociális iránya felé billent. Werner Sombart nemzetgazda, de nem abból a fajtából való, mint a nőket mi idehaza tuczatszám ismerünk, a kik egy csomó törvényt, miniszteri rendeletet, statisztikai adatot interpretálnak variálnak és kombinálnak s ezen az alapon már jogot formálnak arra, hogy őket a tudomány fáklyavivői gyanánt tiszteljük. Sombart, mint minden német teoretikus nemzetgazda, egyben nagy filozófus is, a ki filozófiai, szociológiai, történeti és ethnográfiai ismeretei gazdag tárházának fölhasználásával a gazdasági fejlődés múltját, jelenét és jövőjét igyekszik megérteni, illetve egy egységes indító alapokra visszavezetni. A mozgató erő, a mely a gazdasági rendszert meghatározza, irányítja és a mely önmagából egy újat termel: a *szellem*. Mostani előadásában is ezt bizonyította, illetve azon támadásokra felelt, a melyek e tárgyról írott alapvető munkája („Der moderne Kapitalismus” 1902.) ellen hangzottak. Sombart rendszere egyébként, a mint egy rövid előadás-cziklusból kivenni lehet, a Hegel-féle dialektika föltámasztása, de Marxszal ellentétes oldalról kiindulva. Szerinte a gazdaságtörténelemben három epochát különböztethetünk meg eddig: a feudális-parasztgazdaság, a kézműipar és a tőkés termelés korát. Sombart felfogása tehát mindenekelőtt éles ellentétben áll Breysignek a tanításával, a ki az emberiség történetében csak egy epochát lát s ezen belül az ó-, közép- és új-kor szakadatlan ismétlődését. De nem kevésbé ellentétes Sombartnak felfogása az eddig hirdetett nemzetgazdasági teóriákkal szemben sem. Különösen a Hildebrand-féle: natural-, pénz- és hitelgazdaság felosztást s ennek a Bücher-féle javított kiadását, a mely a terméknek a termelőtől a fogyasztóhoz megtett útját veszi alapul („Die Entstehung d. Volkswirtschaft”) ítéli el. Csak a gazdasági rendszerben mindenkor nyilatkozó szellem lehet a felosztás alapja. Igen érdekesen fejtegeti, hogy a mai kapitalisztikus termelési rendszerben lassankint hogy fejlődik ki egy új szellem, a melyet *szociális szövetkezetinek* nevez, s eleinte a fennálló rend keretében, később ezen túl terjeszkedik és új keretet fog alkotni.

A nemzetgazdaság teoretikus részén kívül a tisztán gyakorlati irány is megfelelően képviselve volt. *Eulenburg* a kereskedelmi szerződésekről, Ausztria és Magyarország kiegyezéséről, a középeurópai vám-unióról alkotott nézeteit foglalja össze kereskedelmi politikájában,

Weber pedig a nagyipari fejlődés problémáját fejtegeti statisztikai alapon. — A közjogi kollégiumot Prof. *Luschin* szolgáltatta, a ki az osztrák törvényalkotás menetét vázolta. Prof. *Wretschko* agrártörténelmi előadást tartott a „Felsőjog kifejlődése Ausztriában I. Maximilian haláláig” címen.

Kétségtől a legérdekesebb és legaktuálisabb előadás a Prof. *Ziegler*-é volt, a ki az egyetemről beszélt. Az akadémiai szabadságnak feltétlen híve s azt sem az állam, sem a felekezetek részéről bántani nem engedi. Az akadémiai szabadság alatt érti a szabad kutatást s a tanári előadási szabadságát. Azonban óva inti a tanárokat attól, hogy a katedrát agitáczióális célra használják. A katedra szent hely, a hol a professzor „profitetur” mindazt, a mi meggyőződése s tudományos kutatásainak eredménye. Egyedüli korlátozója saját lelkiismerete, amely tiltja az ifjúság egyoldalú képzését. Különben akármily kemény dolgot el lehet és szabad mondani az ifjúságnak, de csak kellő formák között. Mert a legártatlanabb tant is egy ügyes szónok úgy ki tudja hegyezni, hogy az objektivitás teljesen háttérbe szorul. Az akadémiai szabadság másik oldala az ifjúság tanulási és életszabadsága, a mely legjobb nevelője a férfiúnak. Leszámítva néhány kinövést, a német ifjúság kitűnő iskolájának tartja a Burschenschaftokat, a hol alkalom nyílik szabad világnézet megszerzésére. Ezen szempontból elveti a lezárt világnézettel bíró (felekezeti stb.) diákegyesületeket. Szólt ezenkívül még néhány apróbb kérdéstről, pl. nők egyetemi tanulmánya, diákbecsület stb. és a gazdasági irányú oktatás fontosságának hangsúlyozásával zárta be előadását.

Az irodalom két előadássorozattal volt képviselve: Prof. Mayer-Lübke a germán irodalomnak a román irodalomra és nyelvre gyakorolt hatásáról beszélt, Prof. Schipper pedig az ó-angol humoristákról.

A kollégiumok 3—10 órák voltak, a többség az utóbbi felé hajlott. A tanfolyam két szemeszterre oszlott. Augusztus 31-től szeptember 5-ig tartott az első és szeptember 7-étől 12-ig a második periódus. A hallgatóság minden előadáson nagyszámú volt s különösen a hölgyközönség érdeklődött a filozófiai és nemzetgazdaságtani előadások iránt. A tanfolyamon körülbelül 700 résztvevő volt s ezek közül 400 immatrikulált egyetemi hallgató. Hogy a Ferialhochschulkurse ily bámulatos eredményt képes felmutatni, az első sorban a ténárriker érdeme, a mely készségesen följánlotta közreműködését. De nem kevesebb dicséretet érdemel a német diákság sem. Mi, a kik a német diákéletet csak a „Simplicissimus”-ból ismerjük, nem tudjuk azt, hogy mily nagy erő és szabadságszeretet lakozik a legtöbb burschenschaftokban. Most is ezek agitáltak legjobban, ezek hozták a legtöbb pénzbeli és szellemi áldozatot a salzburgi kurzus érdekében. Kívülök a tartományi kormány hivatalnokai is mind lelkes támogatói voltak a kurzusnak, s állandóan támogatták az előadásokat. Külföldiek igen szép számban voltak, különösen oroszok; magyar, francia, olasz stb. kevesebb jelent meg.

Azt hiszem, hogy ezzel be is fejezhetném már referátumomat, ha még azokról a szép ünnepélyekről nem kellene megemlékeznem, a melyeket a salzburgi közönség a vendégek tiszteletére rendezett. Mert ezeknek jelentősége nagyobb volt, mint a nálunk oly szomorú nevezetességre emelkedett banketteké, ismerkedési estélyeké és táncmulatságoké. Ezen ünnepélyeken, a fehér asztal mellett, a tanárok is kiléptek azon rezervált állásból, melyet nekik a katedra objektivitása parancsolt, s férfias szavakkal hirdették a tudományos kutatás szabadságát, a salzburgi szabad egyetem szükségességét, a tudomány nevében hadat üzentek a szellemi szabadság összes ellenségeinek s biztosították a salzburgi polgárokat arról, hogy a reakció minden kísérlete ellen az egész tudományos Németország egy emberként fog síkra szállni.

Czétényi.

A pénzügytan bibliográfiája.

Bibliographie der Finanzwissenschaft. Bearb. und hrsg. von Josef Stammhammer. Jena: Verlag von G. Fischer 1903. (VI+415) 4°

Stammhammernek, a bécsi Juridisch-politischer Leseverein könyvtárosának számos bibliográfiai munkát köszönhet már eddig is a társadalomtudomány. 1893-ban jelent meg a Bibliographie des Sozialismus und Kommunismus első kötete, 1898-ban a második; közben a Bibliographie der Sozialpolitik 1896-ban. Nem szűkölködtek nagy hibák nélkül. A keretnek nem szabatos megállapítása, a szerzők és nem a tárgyak szerinti csoportosítás, számos címnek nem eléggé szabatos közlése, neves szerzőknek teljes kihagyása stb. csökkentették értékét; mégis senki sem lehet el nélkülök, ha a társadalmi tudományok ezen területein dolgozik.

Most új kötete jelent meg Stammhammernek, a pénzügytan bibliográfiája. 415 oldalon van az óriási anyag összehalmozva s valóban megijedtünk, a mikor kezünkbe került, attól tartván, hogy ez a kötet is a szerzők betűsoros rendjében közli a pénzügytannak számtalan részletkérdésből összerakódó nagy irodalmát. El lehetett ezt nézni a szocializmus és kommunizmus bibliográfiájában, a hol az anyag elrendezésében elfogadható szempont az is, hogy egy szerző, egy-egy nagy szocialista író összes műveit egymás mellett megtaláljuk; már alig volt igazolható a szociálpolitika könyvészetében, a mely már sokkal kevésbé egyöntetű anyagot ölel föl és a melyben a szerzők személye háttérbe szorul a tárgyak előtt; lehetetlen volna elfogadni a pénzügytan bibliográfiájában, a melyben majdnem kizárólag tárgyi (és többnyire igen speciális tárgyi) szempontok vezetik az embert. Örülünk, hogy Stammhammer hajtott végre kritikusi állandó kifogására. Jelen kötetében tárgyak szerint csoportosította az anyagot, a melyet földrajzi mutatóval és a szerzők betűrendes indexével tesz könnyebben hozzáférhetővé.

A tárgyak szerinti csoportosításnak megvannak nagy veszedelmei, a melyeket Stammhammer sem került el teljesen. Már a szocializmus valamint a szociálpolitika bibliográfiáihoz mellékelt tárgymutatókban is észrevehető volt, hogy Stammhammert nem vezetik egységes szempontok és szisztematikája nem mindig tudományos. A szociálpolitika bibliográfiájában sok Schlagwort hiányzott, sok kérdés meg nem tartozott a tárgy keretébe. Ez ott megbocsátható volt, hisz a szociál-

politikának még általános fogalma sincs ma általános érvényességgel megállapítva. Van, a ki legtagabb értelmében veszi és a társadalmi élet politikáját érti alatta, tehát körülbelül azt, a mit gazdaságpolitikának is neveznek. Mások mindazon törekvések gyűjtőnévéül használják, a melyek egyes társadalmi osztályok, csoportok és rétegek társadalmi helyzetének emelésére irányulnak és ilyen értelemben belevonják a munkáskérdést, éppen úgy, mint a nőkérdést, a kisbirtokosok kérdését stb. Végül legszűkebb és leggyakoribb alkalmazása az, a mely csak a munkásosztály helyzetének javítását érti alatta. Stammhammer e három fogalom közt ide-oda ingadozott.

A tudományos szóhasználat ilyen ingatagságával ezúttal Stammhammer nem állott szemben. A pénzügytan ma annyiban megállapodott tudomány, hogy körébe tartozónak tekintenek mindent, a mi a politikai közületek (község, kerület, állam) háztartási szükségleteinek fedezésére és a fedezet fölhasználására vonatkozik. Stammhammer azonban nem egészen következetes ezen keret figyelembevételében. Kirekeszti például a vámpolitikát, igen helyesen, mert a vámok ma csak elenyésző mértékben jönnek állampénzügyi szempontból számba; ellenben teljesen fölveszi a postát, a távírót, a telefont, „da in den meisten Werken über diese Materien neben der verkehrspolitischen auch die finanzielle Seite berücksichtigt wird.” Ez ugyan igaz, de ha ezt szempontul elfogadjuk, nincs a közigazgatásnak egyetlen olyan területe, a melyet fölvennie nem kellett volna. Ebből a szempontból sokkal jobb lett volna, ha a községi szocializmusnak szentelt volna külön rendszőt, mert ez egészen másképp is indokolható. A municzipalizáció felé haladó irányzat hova-tovább azon jelentőségre juttatja a pénzügytan szempontjából a közszükségleteket kielégítő némely berendezéseket, a melylyel még nem oly rég és részben még ma is az állami egyed-árúságok és regálék bírnak. Ez az irányzat azonban még árnyékát sem veti előre Stammhammer bibliográfiájában, hacsak a Communal-Monopole rendsző alá sorozott négy művet nem tekintjük annak. Hasonló jellegű az unearned increment-adó rendszavának hiánya s a szociálpolitikai irányzat iránti csekély figyelemről tanúskodik az is, hogy pl. az impôt unique a Steuer-nek van subsummálva, holott sokkal jelentéktelenebb kérdések önálló rendszavakként szerepelnek.

Általában az anyag részletezése túlságosan bő, mert számos matéria az eltérő műszavak szerint két-, három-, négyfelé is van szakítva, így például: Abgaben—Steuern, Arbeitsgewinn—Arbeitslohn—Besoldungssteuer, Besitzsteuer—Vermögenssteuer, Besteuerungsrecht—Steuerregal—Steuerpflicht, Braugewerbebesteuerung—Biersteuer, Church-rates — Kirchensteuer, Communal aufschlag — Gommunalbesteuerung (Aufbringungsmodus)—Communale Geldbeschaffung, Conversion—Zinsenreduktion, Death Duties—Erbschaftssteuern, Erfinderabgabe—Patentsteuer stb. stb. Azt hisszük, jobb lett volna ezeket a teljesen egyértelmű vagy általában egyértelműen használt schlagwortokat összevonni, mert természetes, hogy pusztá véletlen, hogy valamely könyvczim Erfinderabgabe vagy Patentsteuer alá kerül-e. Sőt bibliográfiában már az a megkülönböztetés is túlzott, a melyet Stammhammer pl. Accise és Consumsteuer közt tesz. A gazdaságtörténet nagyritkán megkülönbözteti talán e kettőt, ha ez adónemek eredetére megy vissza, a mikor accise nemcsak fogyasztási adót jelentett, hanem, pl. Szászországban, még föld-adót is, viszont nem valamennyi fogyasztási adó volt accise; de ma és már régen, tudomány és gyakorlat a két szót teljesen egyértelműen használja. Az anyagnak ilyen indokolatlan szétforgácsolása egészen esetleges (pl. Bauernexpropriation) vagy a pénzügytanba egyáltalán

nem tartozó fogalmaknak (pl. Einkommen) fölvétele által még fokozódik, ellenben a mi ellensúlyozhatná: bő utalások — sok helyt hiányoznak, így pl. Affichirungsstempel-ről föltétlenül kelle»e utalni Zeitugsstempel-re és viszont; Anleihen-ről Staatsschulden-re, Asse ecclesiastico-ról Kirchengüter als Staatseigentum-ra, Dispositions-lager der Agenten-ről Wanderlagersteuer-re, stb. stb.

Az osztályozásnak ezen hiányaiban látom Stammhammer művének fő hibáját. Hogy számos cím hiányzik vagy helytelenül van beosztva, olyan hiba, a melyet bibliográfiákban alig lehetséges elkerülni s a mely csak a bibliográfiák használóinak utólagos segítségével pótolható utólag. Nem is rójuk ezért föl pl. a magyar pénzügyi irodalomnak igen hiányos figyelembevételét. Mindazonáltal a Bibliographie der Finanzwissenschaft, éppen úgy mint Stammhammer előző könyvészeti munkái, egyike a leghasznosabb könyveknek, a mely a társadalmi tudományok terén dolgozók számára teljességgel nélkülözhetetlen. Mindnyájan nagy köszönettel tartozunk a szerzőnek, a ki csodálatraméltó szorgalommal dolgozza föl sok év óta a társadalmi tudományok óriási világirodalmát. Mint az előszóban jelzi, következő kötete a pénz-, bank- és hitelügy bibliográfiája lesz: előre is örömmel köszöntjük. Sz.

Bűnügyi statisztika.

Augusto Bosco: La delinquenza in vari stati di Europa. Roma 1903. Estratto dal Bulletin de l'Institut International de Statistique, Tome XIII. 1—282 l.

Egy angol közmondás azt tartja, hogy „there are three kinds of lies: black lies, white lies and statistics.” A statisztika adatainak tendenciózus csoportosítása tette lehetővé, hogy a német birodalomnak bűnügyi statisztikájából Starcke a kriminalitás csökkenését, Mittelstadt, Aschrott és Illing pedig veszedelmes emelkedését olvassák ki. Hogy a kriminálstatisztika, különösen a kriminalitás okai körül végzett kutatásokban minő problematikus segédeszköz, arra legutóbb Liszt mutatott ismét rá az utolsó német jogászgyűlés alkalmából kiadott Festschriftben közölt dolgozatával, melyben gazdaságilag és társadalmilag elhátárolt kisebb területek kriminalitásának induktív módszerrel leendő tanulmányozását ajánlja mint olyat, mely a statisztikai dedukció hézagait betölteni és hibáit kijavítani alkalmas. Ha már egy állam bűnügyi statisztikájának feldolgozója is állandóan scyliák és charybdisek között mozog, mennyivel nagyobb veszéllyel küzd az, ki több állam statisztikai adataiból igyekszik az összehasonlítás útján eredményekhez jutni. *Bosco*, kinek már több mint egy évtized előtt megjelent munkája: *Gli omicidii in alcuni stati di Europa* is méltó feltűnést keltett, új munkájában teljes mértékben számolt a nehézségekkel, melyek abból erednek, hogy az összehasonlítható adatoknak különböző jogrendszerek szolgálnak alapul, melyek még hozzá az összehasonlítási időszakban is változnak, hogy az adatgyűjtés és feldolgozás módszerei különbözőek stb. Az alapul vett korszak (1861 tői napjainkig) elég hosszú arra, hogy a számok időnkénti hullámzásai benne kiegyenlítődjenek és a kiemelt deliktumcsoportok (személyelleni bűncselekmények, a kapzsiságból eredő bűncselekmények, a „közhatalomelleni bűncselekmények, stb.) eléggé jelentősek, hogy bennük az egyes országok kriminalitásának képe visszatükröződjék. Igen jól megindokolja a szerző, hogy az összes országokban miért fogadta el a kriminalitás mértékéül az elitáltak számarányát. A kriminálstatisztikáról szóló bevezető fejezet után sorra

veszi Olasz-, Francia-, Spanyolország, Ausztria, a Németbirodalom, Anglia, Írország és Skócia kriminalstatisztikáit, mindenütt kiemeli a deliktumok jellegzetes alakjait, utal a gazdasági és társadalmi viszonyokkal való összefüggéseikre, mindenütt különös figyelmet fordít az üzletszerű bűnözésre és a fiatalkornak kriminalitására. A voltaképeni összehasonlítás eredményeit szerző a munka utolsó fejezetében és a közölt statisztikai táblázatok legutolsójában (emberölés, testi sértés, hatóság elleni erőszak és lopásra vonatkozólag), illetve az ehhez irt magyarázatokban (277 s. köv.) foglalja össze nagy óvatossággal.

Csak néhány érdekes adatra óhajtanánk reámutatni; előrebocsátván Bosconak ama megjegyzését, hogy a statisztika nagyon is tökéletlen mutatója a kriminalitásnak s e komplex ténynek csak egyes körvonalait képes felfedni. Eltekintve az antiszociális cselekmények ama fajaitól, melyek elkerültek a törvényes repressziót: általában a csekélyebb súlyú deliktumok szaporodnak, míg a személy- és vagyonelleni súlyos bűncselekmények arányszáma állandó marad vagy csökken. Az emberölések száma mindenütt apadt, a becsületsértéseké mindenütt szaporodott, kivéve — néhány év óta — Angliát. Az állam biztonsága elleni deliktumok kevesbedtek a szabadabb kormány formák és a polgároknak a közügyekben való részvétele folytán. A szemérem elleni bűntények száma emelkedett Németországban, Angliában, Ausztriában, fogyott Franciaországban és kissé változó Olaszországban. Ez az adat azonban e kiváltképen kryptogam deliktumnál alig jelent valamit. A rablások és erőszakos lopások a legtöbb országban csökkennek, hasonlóan a gyűjtogatás, ellenben Anglia kivételével emelkedőben van az idegen vagyon rongálása. Legmeglepőbb talán az az adat, hogy a lopások száma mindenütt csökken, a csalásoké mindenütt emelkedik. A kriminalitás e tendenciájánál lényegesebbnek tartja a szerző, hogy a súlyos bűncselekményeket mindinkább csak a szorosabban vett büntettes osztályok tagjai vagy azok követik el, kiket az átöröklés vagy degeneráció arra indít. A kriminalitásnak a társadalmi fejlődéssel való viszonyában igen érdekesen bizonyítja Bosco, hogy a népesség nagyobb mozgékonyasága és különböző eloszlása miként módosítja a bűntény intenzitását, hogy a ki- és bevándorlás mennyiben járul a kriminalitás emeléséhez és apasztásához, s hogy különösen a lakosság városokba való tömörülésének minő hatása volt a bűnözés fajképének átalakítására. Általában véve míg egyrészt a lakosság mobilitása és sűrűsödése, a munkával és az alkohollal üzött visszaélés, a vallási és erkölcsi bizonytalanság, az élet gyorsasága nemcsak átalakítják, de gyarapítják is a kriminalitást, addig másrészt a kultúra terjedése ritkábbá teszi a vérengző deliktumokat, a gazdasági feltételek javítása apasztja a vagyon elleni bűncselekményeket. Mindezek az általános megjegyzések természetesen nem tükrözik vissza az érvelésnek a mélységét, sem megbízhatóságát, melylyel a szerző ez eredményekre jut. Kétségtelen, hogy Bosco könyve hosszú időn át irányítúje lesz a kriminalstatisztika feldolgozásának s csak azt sajnáljuk, hogy a magyar statisztikának csak 1900 óta gyűjtött és sajnos, alig kielégítően feldolgozott adatait szerző nem állíthatta be az európai világításba. *Publicanus.*

A Huszadik Század könyvtára.

A Politzer Zsigmond és fia cég „Társadalomtudományi Könyvtár” ez. vállalatának első kötete *Spencer Herbert* filozófiájának *Collins F. Howar* által irt kivonata pár hét előtt hagyta el a sajtót, miután a II. és III. kötet technikai okokból már jóval előbb jelentek meg.

Az első kötettel egyidejűleg — nevezett czég felkérése folytán — a szóban forgó vállalat szerkesztését magunkra vállaltuk s így szükségesnek látszik röviden elmondani azokat az elveket, melyeket e könyvtárral kifejezni, képviselni és terjeszteni akarunk. Hosszú programra alig van szükség; a Huszadik Század és főleg ez az első kötet — úgy hisszük — elég programm.

Spencer-rel kezdtünk el a vállalatot, mert az ő műve legközelebb áll hozzánk a lefolyt évszázad társadalomtudományi örökségéből: nem eredményei, de módszere és irányelvei tekintetében. Az ő rendszere a mi szemünkben a természettudományi világnézet első teljesen kiépített várát jelenti. És ettől a világnézettől, ettől a rendszertől nem fogunk többé tágitani, ha nyílt és titkos reakciónáriusok szeretnék is újra és újra kicsinyelni vagy hitelét venni. Bármily divatos is legyen jelenleg spiritualistikus és dualistikus eszmékkel „kaczérkodni: mi a filozófia ezekre az élettől elmaradt szörszálhasogatásaira többé vissza nem megyünk, a minthogy abban a meggyőződésben vagyunk, hogy az utóbbi évtizedek igen szembeszökő eltántorodása a természettudományi iránytól javarészt az uralkodó osztályok anyagi érdekeire vezethetők vissza, melyek rémülve látták a természettudományi világnézet alapján álló proletariátus óriási térfoglalását.

Bármint szépítsék is jobbról és balról egyaránt, csak a rövidlátók, vagy a taktikusok nem látják a tanulságot. Az a nagy világtörténelmi folyamat, mely most szemeink előtt folyik, végeredményében a hagyományok és a tekintély alapján álló hit és a szabad kutatás alapján álló tudomány élet-halál harcza. Tudomány pedig csak egy van: a *természettudomány*.

Minden más, mely magának a természettudományi törvényszerűségek kutatása helyett más feladatokat szab, vagy jogokat igényel: áltudomány, mely a hittől inficiálva van.

A most megjelent *Spencer-kötet* is ezeket a tanulságokat hirdeti, bármily polgári és sok tekintetben konzervatív is a nagy angol filozófus: mert egy munka főtanulságát nem mindig az általa elért eredmények nyújtják, hanem sokkal inkább az a módszer, az a szellem, mely azt áthatja.

A *Spencer* módszere és szelleme pedig a legtisztább természettudományi.

A könyvtár jövő köteteit is ebben az irányban fogjuk vezetni. Az egyéni vélemények teljes szabadsága mellett a természettudományi világnézet — menten minden vallási, osztálybeli, faji, nemzeti stb. tendenciáktól — kell, hogy áthassa azt, a ki nekünk írni fog.

Csakis így remélhetjük, hogy könyvtárunk hozzá fog járulni azon óhajtás teljesedéséhez, melyet a *Spencer-kötet* fordítói előszavuk végére irtak s a mely a miénk is:

„Vajha megerősödnék általa a magyar természettudományi gondolkodás és az azon alapuló szocialis politika!”

A szerkesztőség.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A munkástanfolyam-rendező bizottság ülése.

A Társadalomtudományi Társaság munkástanfolyam-rendező bizottsága szeptember hó 16-án este $\frac{1}{2}$ 7 órakor tartotta meg első ülését a kereskedelmi és iparkamara termében. Jelen voltak: dr. Pikler Gyula és dr. Hegedűs Lóránt elnökök, dr. Wolfner Pál titkár és a bizottság tagjai közül dr. Friedrich Vilmos, dr. Harrer Ferencz, dr. Hajós Lajos, dr. Illés József, dr. Jászi Oszkár, Méray-Horváth Károly, dr. Petrovics Elek, dr. Schein Mór, dr. Szabó Ervin, dr. Vámbéry Rusztem, Veiglsberg Hugó, dr. Wildner Ödön és Zigány Zoltán. Az ülésen *dr. Pikler Gyula* elnökölt, a ki az ülés megnyitása után felszólította a titkárt, hogy az első tanfolyamra vonatkozó előterjesztését tegye meg.

Dr. Wolfner Pál titkár előterjeszti, hogy az elnökséggel és a bizottság számos tagjával előzetesen abban állapodott meg, hogy a tanfolyamoknak október elején való megkezdhetése szempontjából már a mai ülésen kész programot fog a bizottságnak benyújtani. Ezen célból úgy az első ciklus előadóival, mint az illető szakegyletekkel megállapodásra is jutott. A megtartandó előadások — napok és előadók szerint csoportosítva — a következők:

Hétfő. Jogismeretek. Előadó: dr. Teller Miksa. A cipőfelsőrész-készítők szakegyletében. Lélektan. Előadó: dr. Hajós Lajos. A bádósok szakegyletében.

Kedd. Fejlődéstan. Előadó: dr. Dalmady Zoltán. A kereskedelmi alkalmazottak szakegyletében. Élettan. Előadó: dr. Pékár Mihály. A nyomdászok szakegyletében.

Szerda. Történelem. Előadó: dr. Wolfner Pál. Az asztalosok szakegyletében. Irodalomtörténet. Előadó: Hatvány Lajos. A szabók szakegyletében.

Csütörtök. Művészettörténet. Előadó: Lyka Károly. A kőművesek szakegyletében.

Péntek. Egészségtan. Előadó: dr. Hahn Dezső. A kárposok szakegyletében. A gazdasági fejlődés története. Előadó: Gerster Béla. A „Vorwärts” munkásképző-egyesületben.

Újpesten minden második kedden dr. Massanek Gábor gyermek-egészségtant, *Erzsébetfalván* minden második vasárnapon dr. Wolfner Pál világtörténelmet fog előadni.

Az előadók syllabusait már mindnyájan beküldötték és így a programot a nyomdába lehet adni. Kéri a bizottságot, hogy jelentését tudomásul venni méltóztassék.

Dr. Hegedűs Lóránt: Tudomásul veszi a titkár előterjesztését. Szükségesnek tartja azonban, hogy az előadások rendezését, — nevezetesen a syllabusok átolvasását — a jövőre nézve egy szűkebb bizottság végezze. Ajánlja, hogy erre a célra egy háromtagú bizottság választassék. Aggodalmái vannak azon irányban is, hogy az előadásokon esetleg viták fejlődhetnének ki előadó és hallgatóság között, a melyeket lehetőleg kerülni szeretne, mert ezek sűrűlődsőkre vezetnének.

Dr. Friedrich Vilmos: Nem tartja Hegedűs aggodalmát indokoltnak. Ő a lehető legnagyobb tiszteletet és figyelmet talált mindig a hallgatóság részéről. Kizártnak tartja, hogy bármilyen kellemetlen vita keletkezhessek.

Veiglberg Hugó: Előtte szóló álláspontján van. A szűkebb bizottságot nem ajánlja, mert az — bármennyire nem akarjuk is — mégis egy ellenőrző fórum benyomását tenné.

Dr. Jászi Oszkár: Szintén helyteleníti a szűkebb bizottságot. Véleménye szerint meg kell tartani az eddigi szokást, hogy az előadások rendezését az egész bizottság végzi.

Dr. Hajós Lajos: Hegedűs indítványában igen helyesnek tartja azt, hogy a bizottság és az előadók között szorosabb kontaktus legyen és hogy a bizottság tagjai a megtartott előadásokból tapasztalatokat meríthessenek. Ezért jönnek találná, ha az előadásokat a bizottság tagjai többször meglátogatnák.

Dr. Szabó Ervin: A szűkebb bizottságot a már kifejtett okból nem helyesli. Hegedűs aggodalmát nem osztja, mert csak a „Szabad Lyceum” előadásának tapasztalataiból lettek merítve. Ott tényleg a munkásság egy nagy része nem bízott az előadóknak és ezért fejlődtek ki a viták. De a társaság előadásainál ez ki van zárva, a minnek legjobb bizonyítéka, hogy a tavaly, a csak egy bizottság által rendezett előadásokon soha hasonló eset nem fordult elő.

Méray-Horváth Károly: A maga részéről osztja Hegedűs aggodalmát. De miután azt a felvilágosítást kapta, hogy a tavalyi előadások alkalmából viták sohasem fordultak elő, legcélszerűbbnek tartaná, ha kimondaná, hogy az előadások után további eszmecserének nincsen helye. Ilyen értelemben indítványt is tesz.

Dr. Petrovics Elek: Nem tartja a szűkebb bizottság indítványát szerencsésnek. A bizottság valamennyi tagjának egyformán ki kell venni részét abból a munkából, a melyet a bizottsági tagsággal elvállalt. Indítványozza, hogy a tanfolyamok rendezése továbbra is a teljes bizottsági ülésen történjék, ellenben kötelezze a bizottság tagjait arra, hogy mindegyikök az előadásokat látogassa és ilyformán tapasztalatát a bizottság rendelkezésére bocsáthassa.

Zigány Zoltán: A Petrovics-féle indítványt a maga részéről is helyesnek tartja és hozzájárul.

Dr. Hegedűs Lóránt: A zárszó jogával élve, fenntartja indítványát a háromtagú szűkebb bizottság kiküldése iránt.

Méray-Horváth Károly: Szintén fenntartja indítványát az előadások utáni viták és eszmecserék meg nem engedése tárgyában.

Dr. Pikler Gyula elnök: Mielőtt a kérdéseket szavazásra bocsátana, még a Petrovics-féle indítványt a maga részéről oda szeretné módosítani, hogy a bizottság tagjai köteleztessenek arra, hogy egy látogatási minimumot — még pedig két látogatást — feltétlenül teljesítsenek. E mellett javasolja, hogy a jövőben a syllabus-tervezetek a bizottság egybehívása előtt minden egyes tagjának megküldessenek.

Dr. Petrovics Elek: A módokat elfogadja.

Dr. Pikler Gyula elnök: Ezekután felteszi az egyes kérdéseket szavazásra. A bizottság dr. Hegedüs Lóránt és Méray-Horváth Károly indítványának mellőzésével, dr. Petrovics Eleknek indítványát, — dr. Pikler Gyula módosításával — fogadja el.

Dr. Wolfner Pál titkár: Felhatalmazást kér a bizottságtól, hogy a programot kinyomtassa. Kérdést intéz továbbá a bizottsághoz, hogy nem óhajt-e a kiegészítés jogával élni és határozatot kér arra nézve, hogy az előadások ingyenesek legyenek-e?

Dr. Jászi Oszkár: Indítványozza, hogy a munkás-szakegyletek szaktanácsa kéressék fel, hogy tagjai közül hármat a bizottságba beküldjön. Indítványozza továbbá, hogy a bizottság magát Gerster Bélával kiegészítse. A bizottság ezt elfogadja.

Dr. Szabó Ervin: Indítványozza, hogy az előadások ingyenesek legyenek, de minden hallgató tartozék a programot negyven fillérért megvenni. A bizottság ehhez is hozzájárul.

Miután még a bizottság az elnökséget a szükséges nyomtatványok nyomtatására felhatalmazta, elnök az ülést bezárja.